

ELENA NICULIȚĂ-VORONCA, ZAHARIA VORONCA ȘI NU DOAR EI, ÎN CÂTEVA MICRONARAȚIUNI LABIRINTICE (II)

MIRCEA A. DIACONU
Universitatea „Ștefan cel Mare”, Suceava
E-mail: mircea.a.diaconu@gmail.com

Elena Niculiță-Voronca, Zaharia Voronca and Others, in Some Labyrinthine Micronarratives (II)

(Abstract)*

The second part of the study (the first part appeared in the previous issue of the “Annals of Bukovina”) aims to solve three major problems: to analyse and explain the paternity of the “Ruthenization of Bukovina”, to reconstruct the personality and ideas of Zaharia Voronca and to sketch a dialog between the ideas of Zaharia Voronca and those of Elena Niculiță-Voronca. Implicitly, some of the ideas of the time regarding peasants’ situation, American mirage, anti-Semitism or impact of modern civilization are exposed.

Regarding the “Ruthenization of Bukovina”, the study shows without any question that these are two different works, published in the same year, 1904. The first is a booklet written by Zaharia Voronca, edited in Mihalcea. The second is a large volume edited by “Minerva” Publishing House in Bucharest, signed “by a Bukovinian”, the author being Isidor Ieșanu. We found it was a good opportunity to present some of Isidor Ieșanu’s ideas from his books.

As for the personality of Zaharia Voronca, we tried at first to define data of his personality, manifested in the trial of the “Arboroasa Society”. Subsequently, his most significant ideas are systematized and reconstituted, having as support the texts from the volume *Rememorări* [Remembrances] (1901), most of them originally published in “Timpul”, and *Mihalcea*, the monograph from 1912. As a man of his time, Zaharia Voronca discusses topics such as the ruthenization of Bukovina, the salaries of priests or the precarious life of the peasants, takes attitude toward certain decisions that are debated in the Parliament of Bukovina, intervenes in matters of legislation that concern everyday life etc. Open to modernity, he notes, in fact, the difficulties faced by the inhabitants of Bukovina, especially the Romanians. All this is also an occasion for the reconstruction of some particular aspects of life in Bukovina at the end of the 19th century and the beginning of the 20th century.

According to the spirit of the place, there are also some ideas that Elena Niculiță-Voronca supports, along with Zaharia Voronca, such as the risk of the disappearance of the house industry. The text ends with the reconstruction in effigy of some of Elena Niculiță-Voronca’s feminist ideas.

Keywords: Bukovina, Zaharia Voronca, Elena Niculita-Voronca, feminism, ruthenization of Bukovina.

---

* Traducere: Ștefănița-Mihaela Ungureanu.

(Rezumat)

Partea a doua a studiului (prima parte a apărut în numărul anterior al „Analelor Bucovinei”) își propune să soluționeze trei probleme majore: să analizeze și să explice paternitatea „Rutenizării Bucovinei”, să reconstituie personalitatea și ideile lui Zaharia Voronca și schițeze un dialog între ideile lui Zaharia Voronca și ale Elenei Niculiță-Voronca. Implicit, sunt expuse o parte dintre ideile timpului privind condiția țăranilor, mirajul american, antisemitismul, impactul civilizației moderne etc.

În ceea ce privește „Rutenizarea Bucovinei”, studiul demonstrează fără tăgadă că e vorba despre două opere diferite, publicate în același an, 1904. E vorba de o broșură scrisă de Zaharia Voronca, editată la Mihalcea, și de un volum editat la Minerva, în București, de dimensiuni ample, semnat „De un bucovinean”, autorul fiind Isidor Ieșanu. Este acesta un bun prilej pentru expunerea câtorva dintre ideile lui Isidor Ieșanu, în câteva dintre cărțile sale.

În ceea ce privește personalitatea lui Zaharia Voronca, într-o primă etapă, sunt expuse date definitorii ale personalității sale, manifestate în Procesului Arboroasei. Ulterior, având ca suport textele din volumul *Reamintiri* (1901), majoritatea publicate inițial în „Timpul”, și *Mihalcea*, monografia din 1912, sunt sistematizate și reconstituite ideile sale cele mai semnificative. Om al timpului său, Zaharia Voronca discută teme precum rutenizarea Bucovinei, salarizarea preoților ori condiția precară a țăranilor, ia atitudine față de anumite decizii care se dezbate în Dieta Bucovinei, intervine în chestiuni de legislație care privesc viață concretă etc. Deschis modernității, el constată, în fapt, dificultățile de care se lovesc locuitorii Bucovinei, mai ales românii. Toate acestea constituie și prilejul reconstituirii unor aspecte particulare ale vieții din Bucovina sfârșitului secol XIX și începutului de secol XX.

În spiritul locului, sunt și câteva idei pe care le susține, alături de Zaharia Voronca, Elena Niculiță-Voronca, precum riscul dispariției industriei de casă. Dar textul se încheie cu reconstituirea în efigie a câtorva dintre ideile feministe ale Elenei Niculiță-Voronca.

Cuvinte-cheie: Bucovina, Zaharia Voronca, Elena Niculiță-Voronca, feminism, rutenizarea Bucovinei

5. CINE A SCRIS RUTENIZAREA BUCOVINEI?

Dar pentru a discuta despre acest volum e nevoie să ne plimbăm puțin printre câteva necrologuri. Să ni-l amintim, înainte de toate, pe cel scris de Constantin Morariu, în 1921, la moartea lui Zaharia Voronca, invocat la începutul părții I a acestui studiu. Lucrurile devin mai interesante peste câțiva ani. În 1927, după moartea lui Isidor Ieșanu (data e necunoscută, dar nu poate decât să preceadă cu câteva zile textul necrolog pe care îl vom prezenta în continuare), în „Glasul Bucovinei”, anul X, nr. 2324 din 20 februarie 1927, apare textul necrolog semnat „Un prieten de tinerețe”. Prietenul de tinerețe nu e altul decât Constantin Morariu, care avea să se stingă și el peste mai puțin de o lună, pe 16 martie. Prieten de tinerețe?! Leca Morariu, de la care de altfel aflăm că autorul textului e tatăl său¹, citează la un moment dat dintr-o

¹ În „Făt-Frumos”, Cernăuți – București, anul XVI, nr. 2, martie–aprilie 1941, p. 55. Aflat în refugiu, nordul Bucovinei fiind ocupat de ruși, în urma ultimatumului din 28 iulie 1940, Leca Morariu (semna aici *Crainic bucovinean* – cf. Vasile Schipor, *Calendare și almanahuri românești din Bucovina (1811–1918). Contribuția lor la propășirea cultural-națională a românilor bucovineni*, „Cuvânt-înainte” de Mihai-Ștefan Ceașu, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2016, p. 611) va fi simțit nevoia să reproducă necrologul în revista „Făt-Frumos”, simțind poate dureros actualitatea revendicărilor lui Isidor Ieșanu.

evocare a lui Alecu Berariu: „Pe când era Porumbescu teolog la Cernăuți (de fapt, student la teologie, n.n.), petrecea adesea în casa părinților mei, la Ceahor. Nu venea singur, ci însoțit de mai mulți tineri parcă anume aleși ca să facă muzică instrumentală și vocală. Ciprian Porumbescu cu vioara, Constantin Morariu la flaut, Isidor Ieșan cu ghitara, mama mea Iuliana la pian. Apoi doinele și romanțele cântate cu voci admirabile de George Popescu, Iancu Cucinschi, Morariu și Ieșan, în îmbinare cu glasurile îngerești ale mătușelor mele, copile tinere, te înălțau sufletește până la slavă. Iar de producția literară se îngrijea mai ales Truță Ștefanelli (Teodor V. Ștefanelli, n.n.) la aceste petreceri și bunicul meu, mitropolitul Silvestru Morariu (pe atunci nu era încă mitropolit, n.n.), el însuși un mare cântăreț, care venea ca la neamuri (Iuliana era fiica lui, n.n.); îi citeai din față bucuria ce-o simțea văzând un tineret atât de entuziast și iubitor de artă și frumos”². Întâmplările preced cu puțin declanșarea evenimentelor din toamna lui 1878 și lumea era fericită. Ei, bine, textul-necrolog scris de Constantin Morariu la moartea lui Isidor Ieșanu e următorul: „A trecut la cele veșnice încă o victimă a politicei austriece. Isidor Ieșan, entuziastul și înflăcăratul român, fiul de cantor bisericesc, rămas de mic orfan de tată, s-a luptat cu toate greutățile sărăciei și, fiind susținut numai prin ajutorul maicii sale, după absolvirea studiilor juridice, a fost ca și exilat în Bosnia din cauza naționalismului său intransigent. / Defunctul a dovedit de tânăr o fenomenală putere de muncă, care nu l-a părăsit nici la vârsta de 70 de ani, la care l-a ajuns moartea. Am rămânea surprinși de mulțimea scrierilor lui, dacă am cunoaște numai titlurile lor. Între ele să află și opere de necontestată valoare, de pildă *Rutenizarea Bucovinei*, publicată anonim. / Eroul muncii umbla neconținut cu cărți și manuscrise subsuoară și prefera să-și tragă bucățica de pâine de la gură numai să poată plăti speșele tiparului pentru cutare lucrare. Te impresionează adânc când citești cartea de 452 de pagini, octav mare, tipărită în 1925 și intitulată *Urheimat des rumänischen Volkes und Bosnien gemachten Studien über die Geschichte der Rumänien am Balkan und in Dacia Traiana, mit 6 Illustrationen*. Ai scăpat de sbuciumări și de chinuri, odihnește în pace, iubite, fie-ți țărâna ușoară”³.

Așadar, Constantin Morariu știe că Isidor Ieșanu e autorul cărții *Rutenizarea Bucovinei*. Imposibil să nu fi citit și *Mihalcea*, broșura scrisă de Zaharia Voronca, unde, încă din primul paragraf, acesta afirmă: „Scosesem la 1904 în broșură sub titlul *Rutenizarea Bucovinei*, un răspuns la «Condițiunile existenței românilor», de dr. Aurel Onciul, publicat în «Privitorul» pe care îl edita d-sa în anii 1902–1903, în care răspuns am fost adus dovezi neresturnabile cumcă în Bucovina sate românești întregi cad pradă rutenizării, și pregăteam prourma acestor dovezi în alte broșure”⁴. Iar în interiorul textului citim că „îndrăznește faimosul deputat dietal (cel ales în cercul Sucevei prin mituire, demoralizare și coruperea alegătorilor) dr. Aurel Onciul a afirma că Bucovina a fost înainte de anexare cu totul slavă și că abia după anexare s-a romanizat. / Grozav ambițiosul dr. A. Onciul, cel cu răzbunarea

² Leca Morariu, *Irachie și Ciprian Porumbescu*, vol. I, ediție îngrijită de Vasile D. Nicolescu și Vasile Vasile, București, Editura Muzicală, 1986, p. 225.

³ Un prieten de tinerețe [Constantin Morariu], „Isidor Ieșanu”, în „Glasul Bucovinei”, anul X, nr. 2 324, 20 februarie 1927, p. 1.

⁴ Zaharia Voronca, *Mihalcea cu neamurile boerești ce au stăpânit-o*, Cernăuți, 1912, f. p.

cumplită în inima sa, că la 1898 n-a fost ales deputat, voind în ambițiunea sa teribilă să joace cu toată forța o rolă politică în țară, și voind pentru acest scop să se lingusească rutenilor, intrând mai târziu, după alegerea sa ca deputat în 1902, chiar și în tabăra lor, a scris niște năzdrăvăanii istorice (fleacuri), după închipuirea sa, foarte profunde, în foaia redigată de el însuși, astăzi deja apusă «Privitorul», nr. IV, sub titlul *Condițiunea existenței românilor*, unde, între fleacuri, zice: «... că procesul deromanizării rutenilor... a continuat... după încorporarea Bucovinei»⁵. Așadar, cine e autorul volumului/broșurii numite *Rutenizarea Bucovinei*? Leca Morariu însuși, fiul lui Constantin Morariu, când, în anii '50, scrie monografia *Iraclie și Ciprian Porumbescu*, se scandalizează când pune în discuție paternitatea acestei cărți. Invocând prezentarea lui Zaharia Voronca din *Enciclopedia Cugetarea*, unde sunt amintite broșurile *Quosque tandem* (1898) și *Reamintiri* (1901), reproșează că, pe lângă *Mihalcea*, este uitată și „broșura” *Rutenizarea Bucovinei*⁶. *Rutenizarea Bucovinei* era în schimb prezentă la Isidor Ieșanu. După cum am văzut, inclusiv Constantin Morariu, în necrolog, lansase sau făcuse posibilă o astfel de ipoteză și deopotrivă de confuzie. Așa încât, e firesc să ne întrebăm:

Unde e adevărul în legătură cu acest titlu? Acum, când scriu aceste rânduri, lucrurile îmi sunt foarte clare. Merită să intrăm puțin în traseul ajungerii la această claritate. În ediția a doua, din 2014, cartea apare sub numele Isidor Ieșanu, iar I. Opreșan, editorul ei, în „Notă asupra ediției” precizează că „pseudonimul e decodificat chiar de autor în lista bibliografică a operelor publicate și nepublicate inserată pe copertile celorlalte titluri publicate”⁷. Nefiind contrariat, în *Calendare și almanahuri românești din Bucovina (1811–1918)*, Vasile Schipor trece printre scrierile lui Zaharia Voronca și volumul *Rutenizarea Bucovinei*, Cernăuți, Tipografia Bucovineană, 1903 (un răspuns la articolul *Condițiunile existenței românilor* de dr. Aurel Onciul publicat în periodicul «Privitorul», 1902–1903)⁸, ca peste câteva pagini, în prezentarea lui Isidor Ieșanu, să includă volumul *Rutenizarea Bucovinei și cauzele deznaționalizării poporului român după date autentice (fragment din lucrarea nepublicată «Românii din Bucovina»)*, București, Editura Minerva, Institutul de arte grafice și editură, 1904, 376 p., lucrare publicată sub pseudonimul «Un bucovinean»⁹.

Să fie vorba de două volume diferite? Ipoteza, oricât de hazardată, nu e cu totul imposibilă, din moment ce un istoric precum I. Nistor, la puțină vreme după anul apariției cărții, scrie: „Încercările făcute de Zaharia Voronca și de un autor anonim de a clarifica teoria lui Onciul nu au contribuit prea mult la lămurirea

⁵ Isidor Ieșanu, *Rutenizarea Bucovinei și cauzele deznaționalizării poporului român. După date autentice*, ediție îngrijită și prefațată de I. Opreșan, București, Editura Saeculum I. O., 2014, pp. 353–354.

⁶ Cf. Leca Morariu, *Iraclie și Ciprian Porumbescu*, volumul I, ediție îngrijită, prefațată, adnotată, glosar și catalog al creației lui Ciprian Porumbescu de Vasile Vasile, Suceava, Editura Lidana, 2014, p. 341.

⁷ Cf. Isidor Ieșanu, *op. cit.*, p. 17.

⁸ Cf. Vasile Schipor, *op. cit.*, p. 595.

⁹ *Ibidem*, p. 610.

disputei, din cauza neajunsurilor de ordin formal și științific¹⁰. Iar în nota de subsol, Nistor trimite la referințele Zaharia Voronca, *Rutenizarea Bucovinei*, Cernăuți, 1904 și, fără autor, la *Rutenizarea Bucovinei și cauzele deznaționalizării poporului român*, București, 1904. La bibliografie însă, e amintit doar volumul semnat de Zaharia Voronca, anul nemaifiind 1904, ci 1903. În volumul *Mihalcea cu neamurile boerești ce au stăpânit-o*, însă, citim: „*Rutenizarea Bucovinei*, scoasă de mine în Cernăuți la 1904”¹¹.

Prin urmare, se configurează tot mai mult ipoteza că avem de-a face cu două volume diferite, apărute în același an sau la un an distanță, reacție, ambele, la același articol al lui Aurel Onciul. Ipoteza devine cu atât mai credibilă când citim pe coperta a patra a volumului semnat de Zaharia Voronca, „*Zece povești*”, scoase din cartea „*Datinile și credințele poporului român*” de Elena Niculiță Voronca și alcătuite pentru copii (Cernăuți, Tipografia Isidor Wiegler, 1905) că „în editura autorului la Mihalcea lângă Cernăuți se află spre vânzare”, pe lângă alte volume ale lui Zaharia Voronca, și „*Rutenizarea Bucovinei*, „o polemică în contra tezei «Condițiunile existenței românilor» de d-rul Aurel Onciul”. Din nefericire, deși pentru titlurile anterioare se preciza numărul de pagini, aici informația lipsește. Totuși, ceva ne poate ajuta. *Datinile și credințele poporului român* costă 4 coroane, *Reamintiri*, de 73 de pagini, costă 80 de fileri, *Quosque tandem*, 50, iar broșura de față, *Zece povești*, care are 76 de pagini, 30. În această categorie se situează, indiscutabil, și *Rutenizarea Bucovinei*, cu prețul ei de 50 de fileri. Prin urmare, e vorba de o broșură, nicidecum de volumul purtând semnătura *De un bucovinean*. Va fi văzut cineva broșura lui Zaharia Voronca? Se va fi păstrat undeva vreun exemplar? E posibil ca în presa vremii textul să fi fost publicat în foileton, cum se întâmpla adesea cu astfel de scrieri? În *Arborosenii: Trădătorii austrieci și naționaliștii români*, Romulus Căndea oferă informația completă: Zaharia Voronca, *Rutenizarea Bucovinei (Răspuns la «Condițiunile existenței românilor, de Dr. Aurel Onciul»)*, partea I-a, Cernăuți, 1904, 44 p.¹².

De altfel, punând față în față *Rutenizarea Bucovinei* cu *Românii din Bosnia și Herțegovina în trecut și în prezent* (Arad, 1906), cuprinzând comunicări ținute de Isidor Ieșanu la Academia Română în 1904, sau cu *Principie pentru o refacere radicală a vieții social-morale în inteligența română* (Cernăuți, 1921), constăți asemănări izbitoare. Vehemența ideilor, câteva detalii de organizare a cărții precum motto-urile din el însuși, semnate I. I., anumite particularități stilistice (al lui Voronca pare mult mai puțin avântat și mai puțin exersat), dar mai ales substanța ideilor – toate acestea oferă suficiente argumente pentru a afirma că *Rutenizarea Bucovinei*, volumul reeditat în 2014, îi aparține lui Isidor Ieșanu. Faptul că prima frază și secvențele următoare din volumul despre românii din Bosnia și

¹⁰ Ion I. Nistor, *Der nationale Kampf in der Bukowina, mit besonderer Berücksichtigung der Rumänen und Ruthenen*, București, C. Göbl, 1918, p. 211. În original: „Die Versuche, welche zur Widerlegung der Onciul’schen Theorie von Zacharie Voronca und von einen Anonymus unternommen wurden, vermochten wegen ihrer formellen und inhaltlichen Mängel zur Klärung der Streitsache nur wenig beizutragen”.

¹¹ Zaharia Voronca, *op. cit.*, p. 109.

¹² Romulus Căndea, *Arborosenii: Trădătorii austrieci și naționaliștii români*, Cernăuți, 1937, p. 41.

Herțegovina fac trimitere explicită la Bucovina și la situația prezentată în *Rutenizarea Bucovinei* și că o notă de subsol din *Rutenizarea Bucovinei* vorbește despre Bosnia Herțegovina, relevă că autorul e un cunoscător al acestei zone a imperiului. Voronca nu putea fi unul.

Nu are sens să ne ocupăm aici de ideile lui Isidor Ieșanu. O analiză a lor, din scrierile invocate și deopotrivă din *Rutenizarea Bucovinei*, relevă portretul unui antimodern feroce. Antisemit, antifeminist, anticoscopolit, rasist și naționalist violent, el trece nonșalant peste contradicții, proiectând visuri ideal-utopice revanșarde pentru români și disprețuind tot ce e străin. Revendicându-se de la mari figuri iluministe și de la ideologii național-romantice, Isidor Ieșanu generalizează și simplifică, vorbind despre condiția de victimă a românilor în istorie, în natura lor fiind înscrisă însă o misiunea înaltă. Doar că deocamdată românii sunt fascinați de tot ceea ce e străin, le e rușine de rădăcinile lor, se căsătoresc cu femei germane, își neagă sau ignoră identitatea etc. Lumea, spune el în *Principie pentru o reface radicală a vieții social-morale în inteligența română*, e la o răscruce, trebuind să aleagă între judaism și creștinism. „Timpul nostru nu e numai cel mai jidovesc, ci totodată și cel mai feminin al tuturor timpurilor”¹³. În opinia lui, deși doar de 100 de ani, de la Revoluția franceză, „jidantul a fost ridicat din o clasă de oameni abjecți și huiduită de toată lumea, eliberat și pus pe picior egal cu poporul aric-european”, el deja „dominează toată această omenime blândă, bună, care l-a eliberat, care a vrut să-l facă om și drept recunoștință ne-a făcut pe noi ne-oameni”¹⁴. Vehement, el susține că „jidovesc e spiritul european, jidovească e toată morala societății oneste de astăzi, jidovească e toată gândirea și susținerea claselor așa-numite culte, jidovită e toată legea creștină (...), jidovească e toată cultura de azi – așa numitul *modernism*”¹⁵. Efectul unei astfel de viziuni în epocă putea fi zdrobitor. Prin preț, prin dimensiuni, prin locul de editare, cartea nu era destinată însă publicului larg din Bucovina. Prin stil, da. În acest context, posibila legitimitate a ideilor referitoare la românii din Bucovina se spulberă, iar ideea că imperiul susține fățiș ucrainenii în defavoarea românilor pălește. Nu mai are credibilitate nici interesanta observație care urmează: „Bucovina formează prin influența și îngrijirea părintească și prea nobilă a Austriei astăzi complet o Austrie Mică, adică un *Microcosm* din *Macrocosmosul* austriac. Bucovina a devenit, deci, dară, precum am văzut după cele expuse până acum, fiziologic, o miniatură din Austria”¹⁶, analiza fiind însă ironică, întrucât în cei 130 de ani de ocupație austriacă civilizatoare, „Bucovina trebuie să fie saturată de toate aceste calități grandioase special austriece”, devenind „un centru de corupțiune egal de mare ca și întreaga Austrie”¹⁷.

Or, textele preotului Zaharia Voronca sunt mult mai aplicate, mai nuanțate și mai puțin idealiste. În felul acesta, nu alimentează nici violența, nici revanșa. În acest caz, o sistematizare a ideilor lui, pornind de la *Reamintiri*, broșura din 1901, și de la *Mihalcea* (1912) e necesară. Dacă Isidor Ieșanu tună și fulgeră

¹³ Isidor Ieșanu, *op. cit.*, p. 83.

¹⁴ *Ibidem*, p. 82.

¹⁵ *Ibidem*.

¹⁶ *Ibidem*, p. 336.

¹⁷ *Ibidem*.

împotriva căsătoriilor mixte, mai ales între români și șvabi, Zaharia Voronca invocă în *Mihalcea*, de exemplu, cazul lui Isidor cav. de Mănescu care, căsătorindu-se a doua oară cu „Elena de Simig, fiica contelui Wolainschi”, „supusă maghiară”, „s-a făcut și el supus ungar, lăsându-se adoptat de un anume Brosan”¹⁸. Să se fi datorat aprecierea și faptului că Isidor cav. de Mănescu „este bărbat cu spirit de întreprindere, căruia are a se mulțami scoaterea acestei lucrări pe care a sprijinit-o materialmente”¹⁹? Precizarea concesivă că acest fapt s-a întâmplat doar cu el, nu și cu copiii născuți înainte de acest act e, în fond, o glumă involuntară.

6. ZAHARIA VORONCA PRIN EL ÎNSUȘI

Așadar, cine e Zaharia Voronca în 1900? A decăzut „vulturul obișnuit să petreacă în înălțimi”? Înainte de orice altceva, e relevant poate un reportaj publicat de el în „Timpul” în 1901, cu ocazia „serbării colegiale” prilejuite de „jubileul unui sfert secol de la absolvirea studiilor liceale și de inaugurarea celor universitare la deschiderea Almei Mater Francisco-Iosefine din Cernăuți”²⁰. Se întâlnesc la Cernăuți 22 dintre absolvenții de liceu din 1875; rigoare nemțească – din cei 64 de absolvenți, 11 sunt morți, 3 la casa de alienați, „la 2 nu se știe urma” –, dublată însă de proiectarea românească în echivoc: nu se spune nimic despre diferența până la 64 de absolvenți.

Festivitatea începe la 8 dimineața și sfârșește la ora 2 noaptea, cu promisiunea revederii peste alți 25 de ani pentru „cei care vor avea parte a mai rămânea în viață până atunci”. De dimineață, cortegiul merge la biserica romano-catolică, apoi la cea greco-orientală (unul dintre colegi celebră sfânta liturghie), apoi la biserica catedrală („unde trei preoți gr.-or. din foștii colegi îmbrăcați în ornate cu sărbătorească cântare celebrară *Te Deum* pe când ceilalți în genunchi ascultară rugăciunea de mulțămire”). Ulterior, grupul oprește la templul israelit unde „era plin de lume. Un cor îngeresc execută cântările liturgice. Mulțimea făcu loc jubilanților, cari ocupând cele dintâi trei bănci, nu se puteau sătura de auzirea festivei, cadențatei recitări a rugăciunilor evreești prin un cantor măestru precum și a înălțătoarelor corale cântate de niște copii bine dresați în arta cântării”²¹, apoi merseră cu toții la cimitir pentru a trece pe la mormintele foștilor profesori. La mormântul directorului de odinioară, „preoții catolici din rândul jubilanților se îmbrăcară în ornate de doliu și făcură o panachidă”²². La ora 13, ajunseră la liceu, unde directorul de-acum citi catalogul – apoi, lângă Sf. Parascheva, la un fotograf unde se fotografiară toți, în grup, după care iau „dejunul comun în restaurantul «Hala de bere Pilsen»”. „La 5 oare era convenirea la Cafe Habsburg. Colegii făcură aici cunoștința soțiilor conșcolarilor lor de odinioară în a căror frumoasă societate petrecură o oară și mai bine”²³. În paranteză fie zis, va fi fost Elena Niculiță-Voronca

¹⁸ Zaharia Voronca, *op. cit.*, p. 72.

¹⁹ *Ibidem*.

²⁰ Zaharia Voronca, *Reamintiri*, Cernăuți, 1901, p. 47.

²¹ *Ibidem*, pp. 47–48.

²² *Ibidem*, p. 48.

²³ *Ibidem*, pp. 48–49.

îmbrăcată și aici în costum național? La 8 seara, un „dineu festiv în salonul din «Pajura Neagră» la sunetul muzicii militare a regimentului 41”, dar, evident, fără soții, căci „erau 22 de tacâmuri de toate. În capul mesei ședea directorul Klauser și peste masă de el profesorul Mikulicz. Din 9 foști profesori de ai jubilanților câți fură invitați, numai cești doi putură să participe în persoană”. Deducem, de fapt, că erau cel puțin 24 de tacâmuri. În fine, primul care luă cuvântul fu dr. Duzinkiewicz, președintele festivității, consilier guvernamental, care „a explicat în cuvinte foarte alese și pătrunzătoare însemnătatea serbării și cauzele ce i-a dat naștere. «Suntem – zice vorbitorul – elevii liceului cernăuțean din acel period, în care s-au întâmplat cele mai mari și mai însemnate evenimente din țară. În timpul studiilor noastre s-a sărbătorit jubileul de 100 de ani a încorporării Bucovinei către Austria. Crearea și inaugurarea universității cernăuțene cade în acest timp, noi am fost primii ei auzitori. Cu noi împreună serbează și Alma Mater jubileul ei de 25 de ani de existență. Jubileul de 25 și cel de 50 de ani de glorioasă domnie a prea gloriosului nostru împărat Francisc Iosif I în acest timp cade, și tot așa cel de 70 de ani ai nașterii sale. // Toate aceste întâmplări sunt strâns legate de viața noastră. Noi trebuie să ne simțim deosebit de fericiți de a fi avut parte de împreună sărbătorirea acestor rare și însemnate zile. Sub această impresie să ridicăm un întreit «Hoch» Prea Luminatului nostru Împărat Francis Iosif I”. Atât de mult l-a impresionat pe Zaharia Voronca „orațiunea festivă” a profesorului Pawłowski, care a descris „în cuvinte magistrale dezvoltarea colegialității jubilanților și cauzele ce întăresc legătura prieteniei lor”, devenită în ultima parte „un adevărat cap d’operă oratorică”, încât mărturisește că-și va da silința să o obțină în vederea publicării. Vorbiră apoi directorul Klauser, avocatul dr. Menkes, preotul gr.-cat. Balicki, care ar fi fost greu recunoscut, din cauza degradării fizice și care a explicat cauza „preaturei sale îmbătrâniri”: „A voit să fie adevărat preot și s-a deziluzionat. S-a străduit a-și scăpa turma de vițiul beției și a căzut în cursele dușmanilor poporului, cari îl îndepărtară pentru un timp de la post și erau să-l vâre și în temniță, dacă martorii cumpărați în cele din urmă nu ar fi simțit muștrări de conștiință și nu ar fi retras învinuirile ridicate contra păstorului lor”²⁴. Și înainte de căpitanul Ragoski, consilierii Trompeteur și Il. Onciul și de comisarul superior Tomașciuc, a luat cuvântul Zaharia Voronca însuși, care „a descris în mod umoristic cum naște și crește solidaritatea colegială și cum se întărește amiciția între colegi din mici apucături și întâmplări de reciprocă sprijinire în cazuri de nepreparare de lecții, sau din acoperirea abaterii de la disciplina școlară”²⁵. La sfârșit, prof. Mikulicz, „în cuvinte alese a lăudat solidaritatea colegială ce în cazul prezent trece peste limitele de confesiune, de limbă, de stare, de vârstă și de rang”, „o adevărată dragoste încheiată în copilărie pe care numai mormântul o va putea despărți” și pe care o va prezenta ca model și „o va pune totdeauna în vederea elevilor săi viitori”²⁶. Dacă alocuțiunea lui n-ar fi glumeț-subversivă, pe teme de sustragere a elevilor de la rigorile învățământului cazon austriac, chiar am putea crede că Zaharia Voronca aderă, atât ca participant la evenimente, cât și ca jurnalist care realizează reportajul,

²⁴ *Ibidem*, p. 50.

²⁵ *Ibidem*, pp. 50–51.

²⁶ *Ibidem*, p. 51.

la ideile formulate cu această ocazie. În tot cazul, prin tăcere măcar, subscrie la ceea ce s-a spus. Nu putem să trecem însă peste o contradicție. Pornind de la manuscrisul trimis de Elena Niculiță-Voronca, în prezentarea lui Zaharia Voronca din „Albumul Mare” al Societăților academice „Arboroasa” și „Junimea” din Cernăuți se notează că, în urma acțiunilor sale cu caracter național (la un maiial, serbare de sfârșit de an a elevilor de liceu, Zaharia ar fi introdus „steagul tricolor, arborându-l lângă cel negru-galben”, austriac, și că la Serbarea de la Putna ar fi fost „chelar peste vinuri”, fiind însă afectat de o anume purtare a lui A. D. Xenopol), Zaharia Voronca ar fi făcut clasa a VII-a și ar fi susținut bacalaureatul la Năsăud²⁷. N-ar fi prima inexactitate din textele biografice ale Elenei-Niculiță Voronca. Dar e vorba de inexactități de detaliu. Or, ceea ce contează e spiritul celor povestite.

Care sunt însă ideile pentru care luptă Zaharia Voronca? Și astfel, dincolo de recuperarea sistematicii lui sociale, politice și morale, a personalității lui, am putea reconstitui prin intermediul textelor publicate de el o imagine credibilă asupra Bucovinei la început de secol XX? Credibilă chiar și acceptând că avem de-a face cu poziționări clare într-o narațiune hrănită de idealuri naționale și chiar politice? De fapt, prin intermediul scrierilor jurnalistice din *Reamintiri* (1901) și al monografiei din 1912, *Mihalcea*, pătrundem nu doar într-o conștiință – harta interioară a unui subiect angajat în prezent –, ci și în lumea care face obiectul explorărilor, analizelor și judecăților sale. În tot cazul, nu e greu de observat că Zaharia Voronca se află pe un teren al contradictoriului, căci deși aderă la valori ale lumii moderne și pare deschis schimbărilor – iar acestea sunt nu o dată chiar consecința vieții în Imperiul Austro-Ungar, felul cum se răsfrâng aceste schimbări asupra vieții țăranilor și identității lor îl fac să o conteste; de fapt, implicat în prezent, Zaharia Voronca atacă proiecte de legi, propune soluții pentru inițiative legislative pe care le consideră inadecvate, opinează în legătură cu soluții propuse de guvernul de la Cernăuți, în fond, acuză instituții sau constată sec că „legea are lacune”. O spune răspicat într-un loc: „Precum pretutindenea, așa și aicea, legea are lacune, și lacunele legii ca de obicei sunt în defavorul populației rurale”²⁸. Și după o astfel de afirmație, care are ca obiect „decadența industriei de casă”, precizează: „Noi protestăm în contra acestei corupțiuni a gustului estetic prin școală”²⁹. Acesta e spiritul angajării lui Zaharia Voronca; el nu se pierde în ideologii, nu proiectează utopii, nu e hrănit de politici revanșarde, ci e un pragmatic: pornește de la situații concrete, a căror cauzalitatea vrea s-o înțeleagă, pentru a sancționa impasul în care s-a ajuns, propunând eventual soluții sau acuză soluțiile altora.

Ceea ce pare evident este că Zaharia Voronca e deschis modernității. În demonstrarea acestei idei, putem porni de la un exemplu care vizează diferența dintre viața privată și viața publică. La inițiativa Consistoriului de a stabili reguli în privința ținutei vestimentare a preoților, el propune o soluție radicală: „Preotul, *ca preot* să apară numai în portul său prescris, iar în toate afacerile sale *profane*

²⁷ Cf. Arcadie Dugan-Opaiț, *Albumul Mare al Societăților Academice „Arboroasa” și „Junimea” din Cernăuți*, ediție îngrijită, prefață, notă asupra ediției, index și glosar: Oлару Marian și Bodale M. Arcadie, Suceava, Editura Universității „Ștefan cel Mare” Suceava, 2015, p. 30.

²⁸ Zaharia Voronca, *Reamintiri*, p. 32.

²⁹ *Ibidem*, p. 33.

(vulgare, va spune ceva mai încolo, n. n.), în cari ocupația sa respectivă nu este compatibilă cu decorul preoțesc, să-i fie strict interzisă întrebuințarea acestui port³⁰. Nu rezist tentației de a cita câteva secvențe care vorbesc și despre obiceiurile locului, și despre spiritul ironic, ba chiar satiric al lui Zaharia Voronca. Căci există preoți care „își acoperă capul cu pălării așa numite sârbești cu găetan de aur”, pentru a arăta poziția prioritară a acestei biserici printre cele oriental-ortodoxe, în vreme ce unii poartă pălării mai înalte, dar „fără canafi”, iar alții „pun pe capetele lor niște clopuri de acelea ca cele ce le poartă călugării franciscani, sau chiar de acelea ce poartă briganzii italieni etc., etc., pe când mulțimea cea mare a clerului se mulțumește cu modestele pălării negre cu streășina tare, fără pretenții de modă și de podoabă, fiind a le înlocui numai la zile mari și la paradă cu elegantul, dar gingașul cilindru³¹. Există însă și unii „strict conservativi”, pe care Voronca îi persiflează spunând că boala lor nu va putea fi vindecată nici de cele mai aspre legi, unicul remediu ce li s-ar putea impune fiind „mai deasa întrebuințare a periei³². Și tonul hâtru continuă, Voronca denunțând situația precară la care au ajuns preoții, căci „azi, mulțămită în veci neuitatului «Ersparungs-System», prin care a devenit superfluă moda de a purta chimir și ceea ce se pune în el, rasa cea largă nu mai are ce acoperi, mai ales că reverenda este închisă din față. Și strâmte cum sunt în ziua de azi reverendele plătite din pungi vecinic goale, înguste și subțiri de flămânde ce sunt, acoperindu-le cu lungile și largile rase de oare când, ar produce efectul unor ciuhe, ce se construiesc pe două bețe încrucișate, îmbrăcate cu o rufă largă și înfipite în cânepiște, spre a apăra grăunțele de clobanțurile vrăbiilor³³. Lui Voronca nu-i displace să divagheze în scene caricaturale, chiar dacă aici nu știm exact ce sancționează: legea injustă, sau apucăturile arghirofile ale preoților de odinioară? Nu întâmplător pornise de la întrebarea: „Privitor la rasă sau reasă, se naște întrebarea: să fie ea largă ca pe timpul lui Nastratin Hogeia, sau să rămâie îngustă și la mâneci și peste tot?”³⁴.

Să trecem însă mai departe, căci pe omul acesta, căruia îi repugnă „tradiția” (cum am văzut, se disociază satiric de cei conservatori), îl scandalizează prezența în Bucovina a unui obicei pe care „chiar Turcia l-a scos din uz³⁵ și care „numai la noi în Bucovina a putut să se păstreze”. Și tonul e din nou satiric și acuzator, de data aceasta la adresa stereotipurilor referitoare la băștinașii din Bucovina. Spune el: „Parcă înadins Bucovina, care între provinciile Coroanei Habsburgice ține rolul Cinoșotcei, a oprit aceste monstruoziități ca vii dovezi că epitetul de *Țara urșilor* cu care se tractează, este un meritat titlu pe care îi e grijă a-l ținea din răspuțeri și a nu pierde nici cu un preț dreptul de a-l purta³⁶. În alt loc, atrăgând atenția asupra riscurilor unei posibile legi care ar face ca numărul infractorilor să crească în Bucovina, căci celor dezmoșteniți „nu le va rămâne decât doară refugiul la

³⁰ *Ibidem*, p. 62.

³¹ *Ibidem*, p. 59.

³² *Ibidem*, p. 60.

³³ *Ibidem*.

³⁴ *Ibidem*.

³⁵ *Ibidem*, p. 52.

³⁶ *Ibidem*.

comiterea de ilegalități, de acte criminale”, Voronca avertizează sumbru: „Atunci abia vor cunoaște aceia ce până acuma se străduiesc a schimba harta etnică a Bucovinei ce neghină au semănat în «țara urșilor»”³⁷. Că Bucovina era numită, datorită băștinașilor ei, disprețuitor, „țara urșilor”, aflăm și din alte locuri. Un Dragoș Vitencu vorbește despre ce l-ar fi putut uimi pe un călător din apusul Europei în Bärenland³⁸. Dar care e „monstrul medieval” pe care Zaharia Voronca îl incriminează? E vorba despre rohățci, „niște bârne lungi puse în curmezișul drumului cari amintesc de stâlpii iadului”³⁹, întâlnite din jumătate în jumătate de oră, prin intermediul cărora se percep taxele pentru întreținerea drumurilor. Dincolo de disconfortul în sine, Voronca argumentează că e vorba de un impozit calculat greșit, care se adaugă excesului de biruri pentru țăran: „Multe mai sunt povoarele ce legislația încarcă în spatele bietului țăran”, spune el, continuând: „Dări directe, dări indirecte, către stat, către țară, către comună, adaosul de bir, bir personal, bir pe animalele domestice, dare de tranziție, dare de transacție, dare pentru moștenire de avere – poate și pentru moștenirea de sărăcie? Chiar pentru câinele din lanț este ținut în ziua de azi să solvească bietul țăran dare”⁴⁰. O țară atât de modernă, cu o fiscalizare riguroasă, i se pare lui Zaharia Voronca excesivă și inadecvată. În alt loc, aceleași rigori de sistem – „prescripții administrative” – care țin totul sub control îngreunează viața care de mult nu mai e naturală a țăranului: „Pentru a putea să vândă țăranul un purcel, se cere pierderea de trei zile. O zi trebuie să piardă pentru ca să ducă purcelul la cantăria comunală spre a i se lua semnalmentele și a se elibera certificatul. Altă zi pierdută este târgul, iar a treia zi când trebuie să vie iar la primărie să raporteze că l-a vândut sau nu”⁴¹. Nimic nu e la voia întâmplării, totul e sub control administrativ-financiar. Dar în ce privește impozitul pe drumuri, Zaharia Voronca crede că e vorba de o lege care „involvă o nedreptate din cele mai mari”⁴², căci proprietarii de pământuri plătesc și taxa pentru întreținerea drumurilor, și taxa la rohățci, în vreme ce harabagiii, cei care „bat și strică mai mult drumurile”, plătesc doar rohățciile, fiind scutiți de „o sarcină impusă țăranului, care numai arareori folosește șoseaua”⁴³. Soluția propusă de Zaharia Voronca este ca să se desființeze rohățciile și să se creeze un impozit pentru drumuri și șosele „la care să fie obligați nu numai cei cu dări fonciare, ci toți proprietarii de trăsuri, fie cu boi, cu cai sau cu catâri, după numărul vehiculelor și al animalelor trăgătoare, precum și după măsura în care vehiculele vor circula pe șosele întreținute de țară, de district sau de comune orășenești”⁴⁴. Din discuție, oricum, ar trebui eliminate drumurile comunelor rurale, întrucât întreținerea lor se face prin „munca brachială a locuitorilor”. Or, vinovată de această situație este

³⁷ *Ibidem*, p. 9.

³⁸ Cf. Dragoș Vitencu, *Cernăuțiul meu*, ediție îngrijită de Aura Brădățan, Suceava, Complexul Muzeal Bucovina, Editura Accent Print, 2008, p. 45.

³⁹ Zaharia Voronca, *Reamintiri*, p. 51.

⁴⁰ *Ibidem*, p. 52.

⁴¹ *Ibidem*, p. 12.

⁴² *Ibidem*, 53.

⁴³ *Ibidem*, p. 58.

⁴⁴ *Ibidem*, p. 53.

„dieta provincială”⁴⁵. Peste ani, în 1912, rohătcile nu dispăruseră însă. Citim în *Mihalcea* (1912) că între Mihalcea și Cernăuți există, spune Zaharia Voronca, un deal numit „Rohatca târgului”: „îi zic rohatcă fiindcă are o bârnă, o cumpănă ca la fântână, un stâlp, care închizându-se, oprește trecerea în oraș a carelor, până ce nu plătesc 6 creițari de o vită înhămată sau înjugată”⁴⁶, iar într-o notă de subsol, se precizează: „Aceste bariere *rohatca* este vorba ca să se desființeze prin o lege specială”⁴⁷.

Să fie argumente în favoarea modernității și opiniile lui Voronca despre vacile și porcii crescuți în Mihalcea? Localnicii cresc iepuri de casă, oi, găște, găini („nu este casă în Mihalcea să nu aibă cel puțin cinci, șase găini”⁴⁸), ba chiar picheri și curci, pe care le țin însă „cei mai avuți numai spre împodobirea curții”. Ba se poate întâmpla să prindă cineva vreun roi de albine fugit, sau „să primească în dar de la nănașul sau de la cumătrul său o matcă, două”, dar nimeni nu ține peste 5–6 matce pe care le ierneză. „De la sf. Ilie începând, umblă jidovi prin sat și cumpără știubeiele, fie roi sau matce, ce nu au a fi iernate. Un știubei dă de regulă 2, 3, 4 roi. (...) Se întâmplă ca un știubei să ajungă în valoare și de 10 fl. Cu toate acestea, intensiv nu se ocupă nimeni pe aici cu albinăritul. Iar exemplul preotului și al învățătorului de a introduce știubeie cu sistem mobil, precum și toate îndemnurile învățătorilor ambulanți, nu folosesc nimic, măcar că fânașurile cele multe, livezile pline de flori și codrul apropiat garantează prosperarea albinăritului”⁴⁹. E un fragment care spune multe despre viața țăranilor.

Să trecem însă peste această digresiune, pentru că altceva ne interesează. În Mihalcea, care ar ocupa primul loc în districtul Cernăuți în ce privește numărul și calitatea taurilor și a vacilor, rasa cea mai răspândită este „Siemental, mai rar Mirztal”, toate numite „vite Tirole”. Când e vorba despre avantaje, nici un pic de patriotism local la Zaharia Voronca, deși o umbră de îndoială parcă există. Citim: „Rasa moldovenească a trebuit să facă loc aice rasei numite tirole. Ori de în folosul economiei, asta nu se poate spune cu siguranță. Sigur e că boii moldovenești erau mai vârtoși la lucru, mai rezistenți la frig, și mai iuți la îngrășare, pe când vacile moldovenești cu hrană mai simplă și cu o ținere mai ieftină dădeau lapte mai mult și mai des. Carnea vitelor roși însă să fie mai gustoasă decât a celor albe sau sure”⁵⁰. Iar de aducerea acestor vite „e vinovată” „dieta țării”, după 1870, care „a cumpărat vite din apus și le-au împărțit la țară”, întâi marilor proprietari, apoi celor mici, cu plata în rate, în așa fel încât după 20 de ani „rasa moldovenească a dispărut din țară. Și vitele tirole prosperau așa de bine, încât nu arare să găseau exemplare ce întreceau în devotare pe cele din patria lor mună. Așa să esplică că de pe la anul 1890 încoace vin cumpărători din Germania de cumpără vite de prăsilă de la noi.

⁴⁵ *Ibidem*, p. 54.

⁴⁶ Zaharia Voronca, *Mihalcea...*, p. 10.

⁴⁷ *Ibidem*.

⁴⁸ *Ibidem*, p. 99.

⁴⁹ *Ibidem*.

⁵⁰ *Ibidem*, p. 144.

Să înțelege, de cele pătate”⁵¹. Nu e de glumă, așadar. Iar aducerea vacilor tirole a impulsionat dezvoltarea vieții la țară în spirit modern, căci odată cu schimbarea rasei, au apărut și schimbări în întreținere și protejare: „Vita moldovenească ierna și în ocol, fără grajduri. Cea importată fiind gingașe la frig, trebuie ținută la căldură. Și așa începură a se înmulți grajdurile și a se întrebuița tot mai des ceasla și peria, căci vitele străine dacă nu erau căutate la timp, grijite și pieptănate zilnic, le umpleau păduchii și erau expuse pierzării. Grajdurile model sunt premiate de consiliul cultural al țării care subvenționează și pepinierii de vite cornute de la zece capete în sus”⁵².

Cam la fel stau lucrurile și cu porcii. „Fiecare gospodar din Mihalcea cumpără un purcel sau doi de-i crește și hrănește 4–6 luni, rar un an, și apoi îl vinde. Câteodată îl și taie. Îl ține pentru ca rămășițele de la vatră și de la masă să nu meargă în pagubă și-l mai hrănește pe deasupra cu pâine cumpărată când e mai mare, ca să prindă bani să aibă pentru biruri. Nu se prăsesc însă porci în sat, decât foarte rar, că nu este prăsirea rentabilă în lipsa de păscătoare și de lărgime pe lângă casă. Cine cumpără porcei, caută să fie de rasă. Este preferată rasa Jorxir adusă din Anglia prin consiliul cultural al țării și predată spre înmulțire școalei agronomice din Cernăuți. De aici se vindeau porcei de la șase săptămâni în sus, care înmulțindu-se pe la particulari, au umplut toată țara, așa încât porci de rasă moldovenească (creți și mari) sau de rasă poloneză (lungi și netezi) nu se mai văd. Atât la porcii de astăzi, cât și la cei ce țineau înainte vreme, prevala culoarea albă. Porci albi cu pete negre sau peste tot negri sunt foarte rari”⁵³. Așadar, după câștigarea autonomiei, consiliul cultural al țării, adică un organism al Dietei Bucovinei, contribuie decisiv la modernizarea vieții țăranilor. Și Voronca nu e numai un martor; el subscrie acestei schimbări, parcă insuficiente pentru îmbunătățirea vieții țăranilor.

Când „în palatul guvernului i.r. din Cernăuți” s-au purtat discuții despre „remediuri contra emigrării în America”, Zaharia Voronca, de exemplu, intervine radical, căci soluția propusă de guvern, care viza interzicerea împărțirii terenurilor prin moștenire, proprietățile urmând să fie în întregime ale unuia dintre urmași, i se pare ruptă de realitate. Pe de o parte pentru că „cei care vor primi bănește despăgubirea pentru moștenire (...), cei mai mulți dintre ei netrecuți prin școala suferințelor și a amarului vieții vor fi robiți de luciul monedelor și-și vor înghiți scurta bucurie a posesiunii de bani cu paharul zburdălniciei. Imediata lipsă ce va succeda va aduce decepțiuni și disperare în urma sa. Atunci chiar eventuala cunoaștere a avantajului emigrării nu le va mai putea folosi”⁵⁴. Pe de altă parte, Voronca se întreabă cum își vor câștiga existența cei excluși de la moștenire. Pentru ocuparea locurilor de funcționari (căci Bucovina a devenit «o țară de amploiați») se impun condiții pe care băștinașii, cuvântul e folosit de el, nu le pot îndeplini – și el crede că lucrul acesta ține de politica de deznaționalizare a

⁵¹ *Ibidem*, pp. 144–145.

⁵² *Ibidem*.

⁵³ *Ibidem*, pp. 149–150.

⁵⁴ Zaharia Voronca, *Reamintiri*, p. 9.

Bucovinei. Ar fi vorba pur și simplu de „persecutarea” băștinașilor: „pentru ca să poată fi admiși bucovinenii gr.-or. ca pădurari, administrația fondului religios gr.-or., pretinde frecventarea unei școli speciale în (Franzthal) Molodia, la care obiectele se predau în limba germană, iar apoi trecerea unui examen în aceeași limbă. / Pentru obținerea postului unui simplu cantonist la căile ferate de țară examene în limbi străine! / Pentru măturători și păzitori de drumuri la șoselele țării cunoașterea de limbi străine. / Pentru servitori la școli cunoașterea perfectă a limbii germane și religia străină”⁵⁵. Drept consecință, Bucovina ar fi devenit „un debușeu pentru supraproducțiunea de oameni fără căpătâi din provinciile vestice ale Austriei”⁵⁶; „nu destul că prin inundarea cea nemărginită a galițienilor în Bucovina s-au strâmtorat locurile, încât în puținii ani această țărișoară a devenit mai populată decât multe provincii din vestul Austriei, se mai importă și acum neconținut fel de fel de servitori de toată mâna să rupă pâinea de la gura băștinașilor și se dă străinilor”⁵⁷. Iar posibilitatea celor excluși de la moștenire de a-și asigura traiul prin meserii i se pare o utopie tocmai datorită caracterului încă medieval al Bucovinei, în care, spune el, *nu se află școli profesionale și nu sunt fabrici*. La Frătăuți, unde s-a mutat în 1884, după aproape 20 de ani petrecuți la Stupca, Iraclie Porumbescu, de exemplu, organizează pe cheltuiala lui cursuri de industrie casnică și apicultură. Prin 1888, se luptă să realizeze, pentru săteni și pentru intelectuali, un curs de împletit, din paie, papură și nuiele⁵⁸. Dar și meseriile, spune Zaharia Voronca, sunt monopol de familie (adică se transmit din tată-n fiu). Modern și antimodern e Zaharia Voronca deopotrivă, căci dificultății de a învăța o meserie i se adaugă faptul că „acuma toate articolele trebuitoare omenimei să fabrică cu mașina, iar adevărații meseriași au rămas să fie numai cârpaci la produsele fabricelor mecanice”⁵⁹. E o temă constantă aceasta a invaziei tehnologiilor moderne care atrage după sine consecințe nefaste pentru țărani. Deocamdată, Voronca e convins că „posibilitatea (oamenilor, n. n.) de a-și câștiga existența prin muncă cinstită va fi redusă la zero”⁶⁰ și prevede declanșarea unor mișcări sociale de amploare. Vina pentru toate acestea e asociată însă exclusiv „schimbării hărții etnice a Bucovinei”, iar finalul textului seamănă a amenințare: „Atunci abia vor cunoaște aceia ce până acuma să străduiesc a schimba harta etnică a Bucovinei ce neghină au semănat./ Dar cunoașterea va fi prea târzie și căința fără folos”⁶¹.

Într-un alt context, vorbind de „locuințele cooperativelor” (e vorba de preoții de ajutor), Zaharia Voronca spune: „Atragem atențiunea sferelor competente la aceste neajunsuri și cerem în mod categoric delăturarea lor. Trăim doară în secolul al XIX-lea, secolul umanismului, secol în care se propagă ameliorarea tuturor

⁵⁵ *Ibidem*, p. 8.

⁵⁶ *Ibidem*, p. 7.

⁵⁷ *Ibidem*, p. 8.

⁵⁸ Cf. Leca Morariu, *Iraclie și Ciprian Porumbescu*, volumul IV, ediție îngrijită, prefațată, anotată, glosar și catalog al creației lui Ciprian Porumbescu de Vasile Vasile, Suceava, Editura Lidana, 2017, pp. 289 și urm.

⁵⁹ Zaharia Voronca, *Reamintiri*, p. 7.

⁶⁰ *Ibidem*, p. 9.

⁶¹ *Ibidem*.

păturilor sociale! Până și pentru ușurarea sortii cerșitorilor și ale criminalilor se lucrează din inițiativă mai înaltă⁶². Nu ne interesează neapărat că Voronca se adresează unor autorități – de data aceasta „Prea Venerabilului Consistoriu căruia ca suprem for spiritual în țară îi incumbă obligamentul de a îngriji de binele temporal și spiritual al servitorilor sântelor altare”⁶³ –, ci faptul că se revendică de la ideile civilizatoare ale secolului. Or, constată el „sute și mii de țărani bucovineni (...) își blestemă soarta că sunt născuți în nenorocita Bucovina”⁶⁴. În discuție sunt și rezervele pe care le are țăranul față de școală – cu scuza, bună, a sărăciei. De ce nu-și dă el copiii la școală ori la meșteșug? „Da-i-am, de ce nu, Domnule! Dar cu ce să-i dai? La școală trebuie cheltuială. La meșteșug tot așa. Trebuie cel puțin haine nemțești să le cumperi și de unde? Că chiar dacă ai de vândut ceva, până ce-i făcut târgul, ai păgubit jumătate din preț. Ai să vinzi un purcel, pierzi o zi ca să poți scoate cartea de la vornic, altă zi o pierzi cu târgul, iar a treia zi o pierzi cu melduitul iar la vornic, că ai vândut sau n-ai vândut vita. Apoi mai pune rohăcile, mai ia metourile, mai taxele târgului și când îi sta a numără de ți-a rămas jumătate din prețul mărfii, fă-ți cruce și zi că te-ai născut într-un ceas bun. Dar nici din rămășița asta n-ai cum să pui vreun strai pe copil, căci trebuie să răscumperi pe cele ce ți le-a împlinit sequestrul pentru bir. Că de nu, le vinde la dobă cu a zecea parte din câte fac, și apoi te du la jidan de te-nchină să ți le vândă cum vrea el. Că dă, e rușine să știe satul cum că sumanul meu a fost scos la dobă”⁶⁵.

Într-un discurs rostit la Storojineț, reacție la „știrea oficioasă despre proiectul noii noi taxe de epitrachil” (era o soluție propusă de Consistoriu pentru „îmbunătățirea sortii preoțimii”), Voronca spune: „Nu este aici locul a demonstra dimensiunile acestei sărăcii, precum nici a scruta cauzele ei. Iar dacă totuși voi aminti că jumătatea cea mai mare a pământului adevăraților agricultori a trecut în mâini străine, la cari foștii proprietari autohtoni de odinioară – încât n-au emigrat – sunt întrebuințați ca servitori, ca pâlmași; precum împrejurarea că birurile de la țărani, cari mai posedă încă pământ, nu se poate scoate decât numai cu sequestrul, apoi fac aceasta spre a da numai o mică și palidă ilustrație a facticelor stări de lucruri”⁶⁶. Tocmai din cauza sărăciei, crede Voronca, „creștinul ort.-or. din Bucovina preferă în duminici și sărbători a-și amorți trupul cu rachiu în crâșma ovreului spre a-și uita amarul vieții, în loc să meargă la biserică”⁶⁷. A sărăciei și nu numai. În alt loc, aflăm că „cel mai palpabil exemplu pentru râvna cu care stăruie administrația a lua în zeflema menirea donațiilor acestora sunt locurile de beție, crâșmele cele ordinare de pe moșiile fondului. Ele sunt așa de spațioase și de confortabile încât în fiecare din ele ar putea să încapă câte o bisericuță din cele de lemn cu altar cu tot și încă să mai rămână spațiu neocupat. Dumineca și sărbătoarea ele sunt pline, înțesate de lume! Nu atât pentru a bea, cât mai ales de dragul lor,

⁶² *Ibidem*, p. 58.

⁶³ *Ibidem*.

⁶⁴ *Ibidem*, p. 15.

⁶⁵ *Ibidem*, p. 11.

⁶⁶ *Ibidem*, p. 66.

⁶⁷ *Ibidem*.

de frumoase, largi și luminoase ce sunt pelerinează țăranul în ele”⁶⁸. Despre ce „donații” este vorba? Despre fondul religionar, în gestionare căruia Consistoriul e implicat. În „Locuințele cooperativelor”, Voronca realizează o analiză istorică și în același timp socială a condițiilor de viață ale „preoților de ajutor”. „Odată cu luarea moșiilor bisericești – respectiv mănăstirești, din mâna vechilor, dar îndreptățitorilor administratori, „statul a luat asupra sa și obligamentul de a îngriji de subsistența preoților”⁶⁹, invocat fiind în acest sens Iosif al II-lea însuși. Or, preoților li se livrează între 60 și 100 de florini pentru „quartir”, fiind apoi lăsați în voia sorții; consecințele sunt „desele îmbolnăviri și relativ multele învăduviri în familiile preoților de la țară”⁷⁰, căci la țară nu există case de închiriat. „O asemenea îngrijire este asemenea cu codrul uscat de pâne dat unui moșneag fără dinți, care cu pânea în mână trebuie să moară de foame”⁷¹. Astfel, în vreme ce una din „clasele cele mai inteligente” e abandonată, sumele Fondului Religionar ar fi puse la dispoziția a tot felul de beneficiari: pădurarii, „cea mai inferioară pătură dintre toți slujbașii Fondului Religionar”, „fără știință de carte” și „numai în cazuri excepționale aparținând bisericii ortodoxe”⁷², superiorii lor care locuiesc în „palate veritabile”, cei mai mari având și „vile de vară”, posesorii Fondului Religionar care „au vile care pot să rivalizeze cu curțile aristocratice”. Continuă el: „Chiar și proprietarii și vânzătorii de rachiu de pe moșiile fondului locuiesc în case zidite cu confortul cel mai mare ce nu stau nici în un raport cu starea și cu vocațiunea lor./ Toți sunt gogoliți de părinteasca iubire a autorităților administrative și se dezmiardă în prisosul moșiilor donate de străbunii noștri. Singuri servitorii sântului altar, căruia sunt închinat aceste moșii sunt mașter tractați!”. Și în acest timp, „din indolența autorităților”, după ce se cheltuiesc sume uriașe pentru studiile lor, preoții, „oameni titrați cu studii universitare”, sunt „decimați de indolența autorităților competente”⁷³, „expuși frigului, umezelii, lipsei de adăpost, expuși arbitrariului tempestății și capriciului întâmplărilor, lăsați pradă disperării și nimicitoarei amorțeli”⁷⁴.

De fapt, arătat cu degetul și de data aceasta, Consistoriul e doar un intermediar, Voronca acuzând politica guvernului de la Cernăuți sau de la Viena. Problema este cum îndeplinesc „autoritățile politice” locale atribuțiile conferite de lege. Despre indolență e vorba și în ceea ce privește situația școlilor, deși nu o dată Voronca sugerează că în spatele acestor decizii locale se află complicitatea autorităților vieneze, căci amânarea sau neluarea unor decizii conferite de lege ar răspunde unor ascunse „scopuri de stat”. Dar până a ajunge la ele, Voronca sancționează, cum am văzut, Consistoriul, Societatea pentru Cultura și Literatura Română în Bucovina și chiar Societatea Doamnelor Române. Într-un text intitulat „Progresul cultural”, după analiza câtorva dintre ideile care ar conduce la „emanciparea” țăranilor de „robia economică a străinismului”, iar în România

⁶⁸ *Ibidem*, p. 56.

⁶⁹ *Ibidem*, p. 54.

⁷⁰ *Ibidem*, p. 55.

⁷¹ *Ibidem*, p. 57–58.

⁷² *Ibidem*, p. 55.

⁷³ *Ibidem*.

⁷⁴ *Ibidem*, p. 58.

liberă s-ar „aplica mijloace potrivite de prosperare” a țăranilor, Voronca invocă soluții folosite în Bucovina, precum propaganda contra beției, cabinetele de lectură și băncile Raifeissen. Dar toate acestea au intrat deja în amortire. În ce privește lupta contra beției dusă mai ales de preoți, „era datoria Consistoriului după a noastră opiniune ca să iaie frâul în mână, să sprijinească acțiunea preoților și să nu se lase a se slăbi ițele, a se învechi moda! // O încurajare puternică, o conducere conștientă de scop, mult ar fi ajutat. Dar așa? Astăzi în cele mai multe părți oamenii beau ca și înainte. Iar în multe locuri ar bea și mai dihai, dar n-au pe ce”⁷⁵. Or, Consistoriul a făcut prea puțin: „Altfel ne închipuim autoritatea consistoriului, spune el. A scrie pot face și factori mai jos postați. A conduce, a dicta factica, a privi de sus cu ochi minții și a comanda numai spre a stăpâni situația și a câștiga lupta spre folos durabil, aceasta este idealul nostru despre Înalt Venerabilul consistoriu”⁷⁶. La fel de vinovată, spune Zaharia Voronca, este Societatea pentru Cultură și Literatură, purtătoarea acestui „falnic nume”, iar pentru felul cum funcționează băncile, de vină e dieta țării. Satiric, cu nerv, incisiv, Zaharia Voronca a rămas, de fapt, un luptător. În opinia lui, de exemplu, cabinetele de lectură, inițiativă privată, ar trebui să treacă în mâna statului, căci la școală, țăranul „merge de sâlă, merge fiindcă îl constrânge legea, merge de frică ca să nu-l sechestreze”⁷⁷, dar la clubul de lectură, care are ca scop promovarea individualității naționale a oamenilor, merge cu drag. Or, tocmai pentru că și-a asumat obligația „de a apăra viața individualităților naționale”, această inițiativă ar trebui preluată de stat⁷⁸. Cum statul întârzie să se implice, Societatea pentru Cultura și Literatura Română ar trebui să-și asume această activitate. Dar peste toate apasă o neputință colectivă, o „lipsă de organizație”⁷⁹. Societatea „Concordia”, din care făcuse și el parte, s-a desființat, iar în locul ei n-a apărut nimic. Iar lipsei de organizare i se adaugă indiferența, necunoașterea de sine, absența oricărei imagini despre propria identitate. Verbul vitriolant al lui Zaharia Voronca se îndreaptă de data aceasta până și spre Societatea Doamnelor Române, care, cu toate meritele pe care Voronca i le recunoaște, „se cam abate de la scopul său”, căci „întâi limba, și apoi cartea”, aceasta ar trebui să fie regula societății.

Iată cum sărăcia țăranilor și situația fondului religios, cărora li se asociază bănuitele politici de deznaționalizare conduc un spirit deschis modernității în direcție contrară. La mijloc nu e ideologie, ci pragmatism. Viziunea lui nu e idealistă, nu e alimentată de utopii naționalist-revanșarde, ci pragmatică și realistă. Cum am văzut ceva mai devreme, faptul că totul se construiește în fabrici, luând țăranilor posibilitatea să-și câștige existența prin muncă fizică, are drept consecință eliminarea băștinașilor de pe piața locurilor de muncă. Tema e obsesivă. Cauza emigrării în America e, „mai întâi de toate, lipsa de hrană, în urma lipsei de câștig. În anii trecuți, tot o mai învârteam, cum puteam. Ne duceam câte doi-trei din o casă la Moldova. Ne angajam acolo sau la coasă sau la clădiri. Nu câștigam

⁷⁵ *Ibidem*, p. 17.

⁷⁶ *Ibidem*.

⁷⁷ *Ibidem*, p. 19.

⁷⁸ *Ibidem*, p. 20.

⁷⁹ *Ibidem*, p. 21.

tocmai mult și din ceea ce câștigam ni se mai rupea; dar tot aduceam toamna câte ceva la salaș. Dar anul acesta ni-a dat de hac. La Moldova nu ni se dă voie să trecem. În Bucovina nu avem unde să lucrăm cu droaia zi de zi. Ce să începem dar? Mai înainte vreme era alte orânduiele. Pe la cei boieri, pe la cei posesori se găsea câștig de cu primăvară până iar în primăvară. Da acum ce să lucrezi? De semănat samănă cu mașina, seceratul tot cu mașina, coasele ni ruginesc pe aceeași oară de când și pentru cosit sunt mașini, iar îmblăcie mai că nu ni trluiesc, decât doară așa câte pe două-trei zile din an, căci treieră numai cu mașinile”⁸⁰. Să deducem că în Moldova tehnologiile moderne nu pătrunseseră încă în agricultură, cu toate că în unele reprezentări apare mai dezvoltată decât Bucovina? Acolo băștinașii bucovineni mai puteau câștiga prin muncă fizică. În Bucovina, însă, „invențiunile mecanice, mașinăriile mănâncă venitul pălmașului; birurile cele colosale înghit recolta agronomului, regulile și prescripțiile veterinare împiedică schimbul bunurilor, iar încetarea convențiilor comerciale înădușă câștigul, sugrumă viața țaranului”⁸¹.

Nu e vorba aici despre reacțiile cuiva care se opune civilizării, ci despre un analist alarmat de consecințele dramatice pe care civilizația pătrunsă în zona muncilor agricole și a administrației le are asupra oamenilor. Așa încât, până la înțelegerea modernizării ca un pericol – social și identitar deopotrivă – nu mai e decât un pas. Situația se repetă când e vorba despre „industria de casă”. Cauzele „decadenței” ei sunt „momițăria”, anilinul și școala. „Fetișcane care prin vitregia sortii intră ca servitoare pe la cele orașe”, vor folosi șalul, în locul „decorativului, pitorescului ștergar”⁸², în vreme ce locul vestimentației lucrate în casă e luat de cea vopsită artificial. „Anilinul, prin ieftinătatea sa, prin ușurința de a-l prepara precum și prin primul efect ce-l produce este apt a nimici cu totul «știința de până acuma (de) a boi cu sucuri de plante», căci în realitate o adevărată știință era aceasta, pe lângă că cerea o tehnică destul de mare. Mai întâi trebuia să se știe plantele care produc culoarea galbăn, roș, verde, albastru, cafeniu, mohorât, naranzâu, portocaliu, cenușiu, vișiniu, ca gușa porumbelului, ca pana păunului... etc., etc., toate pe numele lor, precum: sovârv, droghiță, cimbru, sânziană, avramască... etc., apoi cum se succed colorile din deschis în nuanțat și în mai întunecat, căci de multe ori pentru a produce o anumită culoare trebuia să petreci un «tort» sau o «materie de postav» prin cinci șese sau mai multe sucuri de plante colorătoare etc.”⁸³. La un moment dat, Voronca vorbește despre faptul că pe timpul ocupării Bucovinei ar fi existat sumedenie de aguzi din care se hrăneau viermi de mătase pentru borangic; „generația de azi, zice Voronca, cunoaște burungicul numai după nume: A fost! A fost frumos și se purta, dar astăzi nu mai este!”⁸⁴. Dar Zaharia Voronca protestează contra „corupțiunii gustului estetic prin școală”⁸⁵, căci fetele țărănci fac la școală activități de lucru manual cu învățătoare târgovețe, consecința fiind „schimbarea obiceiurilor noastre

⁸⁰ *Ibidem*, pp. 10–11.

⁸¹ *Ibidem*, p. 15.

⁸² *Ibidem*, p. 30.

⁸³ *Ibidem*.

⁸⁴ *Ibidem*, p. 138.

⁸⁵ *Ibidem*, p. 33.

strămoșești și asimilarea cu lepădăturile vestului”⁸⁶. „Cui trebuiesc colțunii jidovești ce învață a împleti aceste fete de târg pe țărăncile noastre? A existat la sate obiceiul de a purta țărani sau țărăncile colțuni? Sau poate este intențiunea a moleși mai repede acest neam de șoim? Nu. Atunci la ce vă străduiți a-i învăța să poarte colțuni, când ei sunt deprinși a-și păstra sănătatea mai deplină fără aceste fleacuri de nimic?”⁸⁷. Ridicol, violent, Zaharia Voronca are aici accente antisemite evidente. Dar principiul de la care Zaharia Voronca pornește, și căruia i se subordonează multe din analizele pe care le face, este că, și reluăm aici o afirmație emblematică, „legea are lacune și lacunele legii ca de obicei sunt în defavorul populației rurale”⁸⁸.

În fapt, tema de fond a scrisului lui Zaharia Voronca e sărăcia și decăderea socială, morală și națională a țăranilor. Iar cauzele sunt identificate mai ales în politicile economice și demografice ale Austriei, în spatele cărora el întrevide intenții evidente de deznaționalizare. Și aici intră în discuție problema ucraineană și problema evreiască. Un text intitulat „Cauzele deznaționalizării Bucovinei”, pornește de la premisa că la temelia procesului de ucrainizare se află o puternică propagandă slavă și o masivă imigrare, prin „importare de lucrători” din Galiția. În opinia lui, „colosul slav” e într-un proces de ocupare a Europei, dintre români căzându-i deja pradă cei din Bosnia (despre care știe probabil de la Isidor Ieșanu), care ar fi fost deja absorbiți „cu păr și cu unghii de nu li-a rămas decât amintirea”, ca și cei din Macedonia (despre care știe din experiența înaintașilor săi și ai Elenei Niculiță-Voronca) „unde pumnalul, revolverul, otrava și alte soiuri de instrumente omorătoare pe furiș vor finaliza opera bulgarilor inaugurată cu rubele imperiale”⁸⁹. Or, ca expresie a acestui proces, în satele din Bucovina, în locul tineretului școlit, „vin străinii” care „aduc alte obiceiuri și altă limbă”, de care se folosesc „propagandiștii ideii ucrainene” pentru a le declara ucrainene. Ce acuză el este politica austriacă de susținere a ucrainenilor, convins fiind că austriecii vor avea de suferit pentru această opțiune: „Metodul acesta la ei este sistem prin care în mare parte au reușit să proclameze Bucovina de țară ruteană (...). Ideea ruteană astăzi este sprijinită de sus ca mijloc pentru asigurarea teritoriului politic existent. Sprijinul acesta însă încalce se folosește spre alt scop. Și un viitor nu prea depărtat va dovedi că calculul celor cu pânea și cuțitul a fost de tot greșit; că nu au avut noroc în alegerea celui a cărui i-a dat partea cea mai mare. Dar românul are șapte vieți în pieptu-i de aramă, și dacă va pierde una din ele, cele șese o vor pune la loc – vor zice ai noștri. Poate! Dar nu toți sunt așa de optimiști”⁹⁰. Ce e cu finalul acestei secvențe? Voronca acuză pe de o parte „indiferența” românească în problema națională din Bucovina; de fapt, o constantă în timp. Era vizibilă în 1877–1878; va fi vizibilă și spre sfârșitul perioadei interbelice, când amenințarea Rusiei era „o amenințare platonice”, majoritatea populației trăind „într-o nevinovată candoare”⁹¹. Pe de altă parte, Voronca e sceptic în legătură cu clișeele naționale și cu situația

⁸⁶ *Ibidem*.

⁸⁷ *Ibidem*.

⁸⁸ *Ibidem*.

⁸⁹ *Ibidem*, pp. 35–36.

⁹⁰ Zaharia Voronca, *Mihalcea...*, pp. 70–71.

⁹¹ Dragoș Vitencu, *op. cit.*, pp. 68–69.

românilor din Bucovina. Oricum, constată el în prefața volumului din 1912, „sate întregi din Bucovina cad pradă rutenizării”, pentru a continua: „Pe vremea aceea, agenții rutenizării desfășurau o acțiune foarte puternică pentru a prinde în mrejele lor cât se poate de mulți răzeși. Și afacerea le mergea strună, fiindcă generația mai tânără se afla în totală neștiință asupra trecutului său. (...) Istoria patriei, adică a Bucovinei, era – precum este și astăzi – noțiune necunoscută. În adunări publice se spunea fără sfială că Ștefan cel Mare din Putna a fost rutean, fără frică de a fi contrariat din auditoriu! La atâta ajunsese! Înstrăinare și iar înstrăinare pe toate căile!”⁹². Între războaie, după ce vorbește despre un „indiferentism care ne-a cuprins de la Unirea cea Mare, derivat al unei nejustificate beatitudini naționale”⁹³, Dragoș Vitencu invocă „iridenta ucraineană din Bucovina” care ar fi urmașa „renegatului Vasile Prodan” și a „evreului galițian Smal-Stocki care în 1905 a spus răzășilor din Carapciu pe Ceremuș: «Voi sunteți urmașii arcașilor lui Ștefan Vodă. El și urmașii lui au fost «ucraineni», după cum arată hrisoavele. Cu românii n-aveți nimic în comun. Ei sunt o amestecătură de diferite popoare, mai cu seamă țigani»”⁹⁴. Ce-i drept, Eduard Fischer, fiul unui mic arendaș evreu din Carapciu, comandat al Galiției în Bucovina, în studiile sale din 1903 și 1906 despre Ștefan cel Mare n-ar fi acreditat/sugerat o astfel de ipoteză.

În fine, spune Zaharia Voronca, la Mihalcea, procesul rutenizării ar fi fost aproape încheiat. Degeaba, vreme de aproape 15 ani, consiliul comunal ar fi înaintat petiții către consiliul școlar al Bucovinei în vederea reintroducerii limbii române în școală, căci acestor petiții nu li se dădea nici un răspuns. Pentru Voronca, birocrăția austriacă e folosită în favoarea ucrainenilor, căci fără o rezoluție, nu se putea solicita la Viena un recurs⁹⁵. În tot cazul, comentează el: „e de mirare că dorințele rutenilor-ucraineni privitoare la școală se execută imediat, fără cea mai mică întârziere, iar dorințele românilor, fie ele cât de legale, se amână regulat *ad calendas*, dacă nu se refuză cu desăvârșire. Mulți își explică această tactică cu scopuri de stat mai înalte. Zic că se proiectează crearea unei provincii noauă Ucraina care va consta din Bucovina, Galiția ostică și un teritoriu ce astăzi se află în stăpânirea Rosiei, și din această considerație rutenii de culoare ucraină sunt așa de gogoliți și preferați pe conta românilor și a rușilor vechi”⁹⁶.

Cât despre evrei, vina lor pare generică, chiar dacă unele întâmplări îl pun pe Zaharia Voronca în situația de a fi illogic. Decizia a doi evrei, benefică inclusiv pentru țărani, de a schimba destinația unui teren e condamnată pentru că a fost profitabilă. „Ridicându-se boerescul”, urmașii boierilor din Mihalcea au fost obligați să cedeze părți de terenuri către „țărani ce se așezaseră la ei ca lucrători permanenți”. Or, cei doi evrei, care au intrat în posesia unei părți din codrul comunei (majoritatea a fost cumpărată însă de Constantin cav. de Niculiță), au obținut autorizația de a tăia codul și de a transforma suprafața în teren agricol. Sentimentul transmis de Voronca pare de abuz și injustiție. Cu toate acestea,

⁹² Zaharia Voronca, *Mihalcea...*, f. p.

⁹³ Dragoș Vitencu, *Când dai nas lui Ivan... Mic tratat de ucrainomanie*, Cernăuți, Editura Societății mazășilor și răzășilor bucovineni, 1934, p. 8.

⁹⁴ *Ibidem*, p. 61.

⁹⁵ Zaharia Voronca, *Mihalcea...*, p. 119.

⁹⁶ *Ibidem*, pp. 122–123.

urmează satisfacția: „Acești doi tovarăși obținură de la c.r. guvernul din Cernăuți autorizația de a schimba cultura pământului pe care era partea lor de codru de pădure în pământ arabil. Tăiară apoi toți copacii cari erau de o mărime și grosime rară – nu era aproape arbore care să nu fi dat cel puțin un metru pătrat de lodve despicate – iar pământul îl prefăcură deocamdată în păscătoare. Ei își scoaseră în decurs de cinci ani suma înzecită de cât vârzaseră în cumpărarea și regia codrului și apoi vândură pământul scriitoriului acestei monografii. Unde a stat codrul jidovesc, astăzi este fânaș și pământ arător creștinesc”⁹⁷.

Tot în *Mihalcea*, invocând efectul negativ al pătrunderii în Bucovina a tehnologiilor agricole mecanice, Voronca asociază statutul de victimă sigură a țaranului român cu naivitatea lui în plan economic: „De când au ieșit mașinile agricole, țăranul află numai în toiul verii câștig; toamna, iarna și partea întâia a primăverii nu află de lucru. Iar negoțul chiar și cu cele mai primitive obiecte a industriei de casă li s-a luat din mână. Nici măcar oul de sub găină nu poate să-l vândă țăranul direct la consumator, care i-ar da un preț mai convenabil, deoarece jidovimea de la sate a pus mâna pe tot ce e vânzător; iar ce mai scapă dincolo de poarta satului, pe drum, alți jidani tumânind pe țărani, îi smulg din mână și din bisagi, de se întoarce omul acasă abia cu a treia parte din valoarea mărfii cu care pornise. Așa producătorul cel mic muncește degeaba și pierde de foame; consumatorul care cumpără numai de la carteluri, plătește scump și mănâncă prost. Singur numai jidovul trăiește și se îmbogățește, după ce i-a succes a îndrepta toate resursele de trai la moara cea bine alcătuită a seminției lui Israil, în lipsa unei supravegheri care să aibă în vedere binele obștii”⁹⁸.

Așadar, Zaharia Voronca e prins între clește și nicovală. Atras de ideile moderne, constată degradarea morală a țăranului, a cărei sărăcie o pune pe seama politicii demografice și economice a Austriei, la care complice este comunitatea românească însăși. Așa încât militantul e un sceptic. În fond, el știe că faptele sunt ireversibile, că dincolo de Prut, de exemplu, intenția de reromânizare nu mai are nici o șansă. Mai mult, crede în legi cumva fatale. Spune la un moment dat: „Că cad popoare și că se ridică altele pe ruinele celor căzute este întrucâtva lege naturală, și istoria universală ni arată destule exemple de soiul acesta”, chit că „din câte popoare cotropitoare numără istoria, nici unul nu a înghițit atâtea națiuni ca ginta slavă”⁹⁹. O astfel de înțelegere îl diferențiază clar de un Isidor Ieșanu și de alți militanți naționaliști bucovineni. Poate așa se explică impresia că percepția lui Zaharia Voronca nu mai e aceeași ca în timpul procesului din 1878.

7. TREI SAU PATRU CONCLUZII

Să fi scris Elena Niculiță-Voronca la aceste idei? Vor fi fost ele discutate în casă? Vor fi avut loc discuții în contradictoriu?

⁹⁷ *Ibidem*, p. 124.

⁹⁸ *Ibidem*, p. 134.

⁹⁹ Zaharia Voronca, *Reamintiri*, p. 35.

Oricât de paralele vor fi fost viețile lor, Elena va fi fost un partener solid de dialog și multe din analizele și opiniile lui Zaharia se vor fi născut și copt în casa din Mihalcea. În tot cazul, Elena e cu totul altfel decât sutele de soții de preot din Bucovina. Fără copii, cei doi au slujit aceluiași idealuri. Va fi fost însă și iubire adevărată la mijloc. Dar, dincolo de faptul că scrie literatură propriu-zisă, Elena Niculiță-Voronca publică, ce erezie, în fond, note de jurnal în care Zaharia, cititor al lor, fără doar și poate, apare într-o lumină puțin favorabilă. În tot cazul, Elena Zaharia-Voronca produce în Cernăuți și în Bucovina o mică revoluție în direcția feminismului, asociat nevoii de afirmare națională. E vorba aici și de curajul Elenei de a merge la un bal din Cernăuți în costum național, dând cu tifla cumva lumii românești culte a locului, și de „nătângia”, cum spune Zaharia Voronca, de a-și păstra numele de fată. Iar faptul are o semnificație cu atât mai puternică cu cât soțul ei e preot și făcea figură de martir bucovinean. Mai mult decât atât, în cimitirul din Horecea, monumentul funerar pe care îl pune la capul soțului ei contrazice toate canoanele ortodoxe. E mult curaj și nonconformism în tot ceea ce face Elena Niculiță-Voronca. Și dincolo de toate acestea, Elena are idei și experiențe de cercetător veritabil, pe care nu ezită să și le expună. Să punem pe seama acestor fapte uitarea care îi însoțește ultimii zeci de ani? Nu numai că nu se știe exact când și unde a murit, dar trebuie să ne întrebăm ce se va fi întâmplat cu Elena Niculiță-Voronca după moartea soțului, din 1921, până la stingerea ei, în 1939? O întrebare suspendată, căreia îi adăugăm aici o bizarerie.

Așadar, Zaharia Voronca moare în 1921. În noiembrie 1922 însă apare „Adevăruri”, „revista politică independentă”, publicată în română și germană, cu administrația în Cernăuți, strada Goethe nr. 4, etaj I, camera 3, al cărei „proprietar și editor” este Zaharia Voronca, iar redactor responsabil, Vasile Hupca. „Țara românească, se scrie în „Cuvânt înainte”, se află de la unire încoace într-un așa stadiu de vecinice răscoliri interne, de decadentă morală, atât în domeniul public cât și social, de dezastruoasă fluctuație financiară și economică, de incapacitate administrativă, de brigandaje politice, de corupție înspăimântătoare, încât haosul și debandada care a pătruns în toate ramurile vieții noastre de stat amenință să distrugă structura actuală a noului regat român”. Situația este definită ca dezastruoasă, iar grupul de oameni „cari ca spectatori imparțiali ai vieții noastre politice și-au impus până acum o rezervă absolută, pătrunși fiind de adevăratele sentimente naționaliste și patriotice, au hotărât editarea acestei reviste politice, care va cuprinde pe lângă un program politic bine studiat, pe lângă chestiuni de actualitate, procesul și demascarea tuturor briganzilor și nulităților politice cocoțate la cârmă și în fruntea instituțiilor publice”¹⁰⁰. Să fi avut Elena Niculiță-Voronca vreo implicare în apariția acestui periodic? Să fi fost exprimate în el ideile lui Zaharia Voronca? Întrebări, de asemenea, fără răspuns.

Cert este că în noiembrie 1918, în urma unor decizii inteligente și norocoase și a unui context geo-politic favorabil, Bucovina se unise cu România. Nu însă fără

¹⁰⁰ Apud Vasile Zvanciuc, „Programele revistelor și ziarelor bucovinene până la 1940”, în „Anuarul Institutului de Istorie „George Bariț” din Cluj-Napoca, Series Humanistica, tomul II, 2004, p. 249.

mari emoții. La un moment dat, Ion Nistor vorbește despre faptul că „Austria renunțase la aspirațiunile ei asupra Ucrainei Mari, cu care fusese amăgită mereu de deputații ucraineni. Ea se arătă însă gata să unească Galiția orientală, Bucovina și Rusia subcarpatică într-o provincie de Coroană austriacă, în care ucrainenii austrieci să se bucure de deplina lor autonomie națională”¹⁰¹. La Brest-Litovsk, ministrul de externe al Austriei, Ottokar Czernin, începu în acest sens tratative de pace cu ucrainenii și sovieticii. „La primul schimb de vedere pe care Czernin îl avu cu delegații ucraineni, aceștia nu-i cerură nici mai mult, nici mai puțin decât cesiunea Galiției, Bucovinei și Rusiei subcarpatice. Pretenția aceasta neașteptată zgudui așa de puternic pe cancelar, încât el suferi un șoc nervos, care îl ținu două zile la pat”¹⁰². Czernin ar fi fost luat în derândere de Troțki pentru simplul fapt că negocia cu ucrainenii, întrucât ar fi tratat o pace „cu delegați fără țară, fiindcă singurul teritoriu de care mai dispuneau delegații Radei de la Kiev ar fi fost dușumelele camerelor lor de la hotel, pe care acești delegați le mai dețin la Brest-Litovsk”¹⁰³. În acest context, totuși, la 9 februarie 1918, la Brest-Litovsk s-a încheiat o pace, „pacea pâinii”, i-ar fi spus primarul Vienei, „târg rușinos” îl numește Nistor. E vorba de o nouă cesiune, adică o nouă traficare a Bucovinei. Scrie Nistor: „Sub presiunea foametei care domnea în Austria, și îndeosebi la Viena, el încheie cu «Directorul» ucrainean de la Kiev o convenție secretă, ce obliga guvernul austriac să aducă până cel târziu la 15 iulie 1918 în fața Parlamentului un proiect de lege prin care teritoriile ucrainene din Galiția să fie unite cu cele ucrainene din Bucovina – în vechiul *regat al Haliciului*, pe care împăratul urma să-l proclame în felul în care proclamase restaurarea vechiului regat polonez. În schimb, Ucraina se obliga să furnizeze de urgență Austriei un milion de puduri de grâu și alte alimente, pentru hrana poporului din Austria lihnită de foame”¹⁰⁴. Se spune în anumite medii că, român fiind, Nistor nu e credibil. Erich Zöllner însuși amintește însă despre „pacea separată” din 9 februarie 1918 a Austriei cu Ucraina, „de la care se aștepta o îmbunătățire a aprovizionării alimentare”, speranță „împlinită doar într-o mică măsură”¹⁰⁵. Românii, spune Zöllner pe aceeași pagină, „s-au luptat mult mai bine în sudul extrem al frontului răsăritean”. Și se luptaseră mult mai bine pentru că loialitatea față de Împărat era încă foarte puternică. Motivele sunt rezumate și de Anghel Popa: „Acoperite cu titluri nobiliare și beneficiind de avantaje materiale incontestabile, trăind într-un imperiu civilizată și prosper, ce le dădea sentimentul siguranței și orgoliul apartenenței la o mare putere europeană, moșierimea nobiliară și burghezia română din Bucovina (...) împărtășeau, în cea mai mare parte, aceeași concepție loialistă. Iar lor li se adăuga „țărănimea, constituind majoritatea covârșitoare a populației românești din Ducatul Bucovinei, emancipată de servituțile feudale. (...) În acest

¹⁰¹ Ion Nistor, *Istoria Bucovinei*, ediție și studiu bio-bibliografic de Stelian Neagoe, București, Editura Humanitas, 1991, p. 376.

¹⁰² *Ibidem*.

¹⁰³ *Ibidem*, pp. 376–377.

¹⁰⁴ *Ibidem*, p. 377.

¹⁰⁵ Erich Zöllner, *Istoria Austriei de la începuturi până în prezent*, vol. I–II, ediția a VIII-a, Traducere de Adolf Armbruster, București, Editura Enciclopedică, 1997, p. 602.

context, continuă el, nu putem face abstracție și nici nega faptul că un segment important al românilor din Bucovina nutrește sentimente de loialitate față de Împărat și Împărăție¹⁰⁶. La drept vorbind, la aceste argumente, privind bunăstarea din Bucovina, face apel și avocatul Iosif Rott, a cărui pledoarie va fi fost decisivă în eliberarea tinerilor rebeli de la „Arboroasa”. Într-una din scrisorile trimise lui Zaharia Voronca, puțin după terminarea procesului, Constantin Morariu îl invocă. De altfel, în memoriile sale îi traduce întreaga pledoarie.

Prin urmare, cu toate visurile iredentiste ale tinerei generații, care se lupta cu „conduita oportunistă a bătrânilor, reproșându-le neputința, lașitatea și chiar conivența cu adversarii românilor¹⁰⁷, și cu toate acțiunile societăților academice numite pe bună dreptate „laboratoare de românism”¹⁰⁸, Bucovina era puternic loială Austriei. Nu i-a folosit la nimic. Și dacă mișcările naționale cu conotația lor politică n-ar fi existat, Bucovina ar fi putut ajunge încă de la sfârșitul Primului Război Mondial în componența Republicii Sovietice Socialiste Ucrainene. Oricum, ocupată de ruși în urma ultimatumului din 28 iunie 1940, consecință a pactului secret Ribbentrop-Molotov, recucerită de români peste un an, Bucovina avea să fie ruptă în două de o nouă graniță, după cel de-Al Doilea Război Mondial. În tot cazul, creionul chimic gros al lui Stalin adaugă Ucrainei și Ținutul Herța, care nu aparținuse niciodată nici Bucovinei, nici Basarabiei, și care nu fusese niciodată până atunci ocupat de ruși. Astfel, o nouă poveste a început și ea a avut drept finalitate înainte de toate ștergerea memoriei.

8. ȘI TOTUȘI, ...

Câteva dintre ideile lui Zaharia Voronca le găsim și la Elena Niculiță-Voronca, care la un moment dat spune: „Cel mai bun remediu contra timpuriei noastre veștejiri” ar fi, spune ea, „costumul național, părăsit de către inteligența română”. Or, în România, „grație reginei Elisabeta”, „multe dame din înalta aristocrație și-au făcut un costum cu mâna lor proprie”, ba chiar „dame nu de nația română poartă costum românesc”¹⁰⁹. Ajunsă și-n Bucovina „moda de-a vini la baluri în costum național” relevă „un gust mai estetic”. Mai mult decât atât, cu un astfel de costum se poate merge „în tot anul pe la soirele (...) ce ne dă «Junimea», nemaifiind nevoită a spesa bani pentru o rochie nouă”, iar „româncele cu un astfel de costum național au mai mult vină-ncoace decât în hainele nemțești”¹¹⁰. Iar dinspre clasa cultă costumul ar trebui să ajungă și la „femea română de la țară”, care e tentată să schimbe „costumul național cu fușta”.

¹⁰⁶ Anghel Popa, *Societatea Academică „Arboroasa” din Cernăuți. 1875–1877*, Câmpulung Moldovenesc, Editura Fundației Culturale „Alexandru Bogza”, 2008, pp. 109–110.

¹⁰⁷ Ion Nistor, *op. cit.*, p. 263.

¹⁰⁸ Dragoș Vitencu, *Cernăuțiul meu*, p. 144.

¹⁰⁹ Cf. Vasile Schipor, *Calendar și almanahuri românești din Bucovina (1811–1918). Contribuția lor la propășirea cultural-națională a românilor bucovineni*, „Cuvânt-înainte” de Mihai-Ștefan Ceaușu, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2016, p. 388.

¹¹⁰ *Ibidem*.

De fapt, ea constată ceea ce spune Zaharia Voronca în 1901 despre dispariția industriei de casă: „Azi țărâna română, ademenită de micul preț al pânzei de America albă, al citurilor și-al materialelor de lână, nu mai voesce a lucra la cânepă. Această boală a cuprins mai toate sufletele celor de pe lângă orașe. În satele aproape de orașe, femeile avute poartă fuște, colțuni și alte lucruri cari nu sunt făcute cu mâna lor. Nainte n-ar fi purtat femea de la țară fuștă să-i fi plătit, azi însă se întrec care de care. Sumanul și cojocul li-a mai rămas ca semn distinctiv. Stergarile le-au schimbat cu șaluri, șaluțe și testemele, cari însă nu le prind așa ca stergarile”¹¹¹.

Și similaritățile continuă, căci ea însăși aderă la spiritul timpului: „Trebuie să învățăm pre femea de la țară să nu fie conservativă, adecă să toarcă cum a apucat de la mama și bunica, că să se dăe după timp”. În acest sens, preotesele ar trebui să se organizeze în comitete care, „pentru rădicarea industriei naționale ar trebui să-și procure furce de roate, resboaie și alte instrumente mai perfecționate decât cele primitive ce le posedăm ereditar de la bunicele noastre”. În felul acesta, „pânza de casă, cu încetul, s-ar înlocui earăși, cu toate că America i face mare concurență. Atunci casa țărânului s-ar înavuți și el ar umbla curat și nesdrențáros. Venitul lui ar fi mai mare decât cheltuiala și satele s-ar regula”¹¹².

Vorbește și ea despre trăirea „în letargie”, despre „remediu contra cangrenei ce-a cuprins inimile noastre”, despre nevoia de a înființa un „institut pentru educațiunea copilelor române în spirit religios național”. Inițiativa înființării Societății Damelor Române, cel puțin în plan publicistic, îi aparține („Damele altor națiuni au reuniuni, societăți și câte alte pentru cultura lor”), iar scopul ei ar trebui să fie întemeierea de școli și internate cu caracter național, în care să se studieze în limba română, nu în germană sau polonă. Și după exprimarea parcă disperată a unei urgențe („A sosit timpul când nu mai putem trăi în lătărgie. Preoteasa de la Putna să ne servească de model și să aflăm remediu contra cangrenei ce-a cuprins inimile noastre”), Elena Niculiță-Voronca militează pentru „un institut de copile”: „Damele române de pe la orașe să formeze comitete. Să se facă un fond pentru înființarea unui institut pentru educațiunea copilelor române în spirit religios național. În institutul acesta ar trebui să se cultive și brădăriele. Costumuri naționale, aere, pocrovețe și alte lucruri bisericesci s-ar pute lucra de către ficele de preoți, ceea ce până acum nici nu se scia”¹¹³.

Dar, sub pseudonimul Aurora Voronca, Elena Niculiță Voronca spunea toate aceste lucruri tocmai în 1886, în articolul „Damele române din Bucovina”, publicat în „Calendariul... redigeat de Societatea «Academia ortodoxă pentru literatură, retorică și musică bisericască în Seminariul archidieceșan din Cernăuți»”¹¹⁴. În treacăt fie zis, Societatea Damelor Române din Bucovina avea să fie înființată peste câțiva ani, în toamna anului 1888, iar din comitetul provizoriu care avea să fie ales peste un an avea să facă parte și Elena Niculiță-Voronca. Dar rolul ei

¹¹¹ *Ibidem*, pp. 388–389.

¹¹² *Ibidem*, p. 389.

¹¹³ *Ibidem*.

¹¹⁴ *Ibidem*, p. 389.

declanșator e în bună măsură ignorat atât de contemporani și în presa momentului, cât și în analize ulterioare¹¹⁵. În tot cazul, apar filiale în toată Bucovina (în 1891, la Stupca, din inițiativa Elenei Popovici, la Mihalcea, din aceea a Elenei Niculiță-Voronca), la Cernăuți, ia naștere un curs de limba română și un curs de croitorie, din donația lui George Popovici (căci solicitarea de a se construi din Fondul religios ar fi rămas fără răspuns) se înființează Internatul pentru Fetițe Române din Cernăuți, apoi vor apărea Pensionatul românesc, un Azil de copii români etc. Rădăcinile unor astfel de acțiuni sunt, fără doar și poate, la Mihalcea, unde Elena Niculiță-Voronca ajunsese în 1880. În tot cazul, articolul din 1886 „premerge programului promovat de Societatea Damelor Române din Bucovina, înființată în 1891”¹¹⁶.

În tot cazul, după Expoziția de industrie casnică și artă populară din noiembrie 1905 de la Viena, unde una din săli a fost destinată Bucovinei, țesăturile și cusăturile bucovinene au pătruns pe piața din Viena, Berlin și Londra, dar și în America, Germania, Anglia, Elveția. Nu-i imposibil ca la Viena, în 1910, Elena Niculiță-Voronca să fi umblat îmbrăcată în costum național.

Bibliografie

1. Balan, Teodor, „Din corespondența familiei Hurmuzachi (1831–1899)”, în „Glasul Bucovinei”, 2/1998, anul V, nr. 18.
2. Idem, *Procesul Arboroasei. 1875–1878*, Cernăuți, 1937.
3. Cândea, Romulus, *Arborosenii: Trădătorii austrieci și naționaliștii români*, Cernăuți, 1937.
4. Dugan-Opaț, Arcadie, *Albumul Mare al Societăților Academice „Arboroasa” și „Junimea” din Cernăuți*, Ediție îngrijită, prefață, notă asupra ediției, index și glosar: Olaru Marian și Bodale M. Arcadie, Suceava, Editura Universității Ștefan cel Mare Suceava, 2015.
5. Dugan, Ilie, *Istoricul Societății Academice Române „Junimea” din Cernăuți. Partea I. Arboroasa (1875–1877)*, București, 1930.
6. Ieșanu, Isidor, *Românii din Bosnia și Herțegovina în trecut și prezent* (comunicări făcute Academiei Române), Arad, 1906.
7. Idem, *Rutenizarea Bucovinei și cauzele deznaționalizării poporului român. După date autentice*, ediție îngrijită și prefață de I. Opreșan, București, Editura Saeculum I.O., 2014.
8. Idem, *Principie pentru o refacere radicală a vieții social-morale în inteligența română. Fragment din opul inedit „Reforma radicală în creștere, unica bază pentru formarea unei Românie-Mari”: un studiu social-moral asupra statului român*, Cernăuți, 1921.
9. Mareci-Sabol, Harieta, „Doamnele române din Bucovina: elitism, filantropism, militantism (1891–1918)”, în „Analele Bucovinei”, anul XX, 1/2013.
10. Morariu, Constantin, *Zaharia Voronca*, în „Glasul Bucovinei”, 20 iulie 1920, nr. 472.
11. [Morariu], Un prieten de tinerețe, *Isidor Ieșanu*, în „Glasul Bucovinei”, nr. 2324, 20 februarie 1927.
12. Morariu, Leca, *Irachie și Ciprian Porumbescu*, vol. I, ediție îngrijită de Vasile D. Nicolescu și Vasile Vasile, București, Editura Muzicală, 1986.
13. Idem, *Irachie și Ciprian Porumbescu*, volumul I, ediție îngrijită, prefațată, adnotată, glosar și catalog al creației lui Ciprian Porumbescu de Vasile Vasile, Suceava, Editura Lidana, 2014.
14. Idem, *Irachie și Ciprian Porumbescu*, volumul II, ediție îngrijită, prefațată, adnotată, glosar și catalog al creației lui Ciprian Porumbescu de Vasile Vasile, Suceava, Editura Lidana, 2015.

¹¹⁵ Cf. Harieta Mareci-Sabol, „Doamnele române din Bucovina: elitism, filantropism, militantism (1891–1918)”, în „Analele Bucovinei”, anul XX, 1/2013, p. 163–175

¹¹⁶ Vasile Schipor, *op. cit.*, p. 390.

15. Idem, *Irachie și Ciprian Porumbescu*, volumul IV, ediție îngrijită, prefațată, adnotată, glosar și catalog al creației lui Ciprian Porumbescu de Vasile Vasile, Suceava, Editura Lidana, 2017.
16. Nandriș, Gheorghe, *Familia Nandriș*, vol 2, ediția a II-a, Dr. Ion Nandriș, Sibiu, Editura Universității „Lucian Blaga” din Sibiu, 2014.
17. Niculiță-Voronca, Elena, „Autobiografia mea”, în „Bucovina Literară”, Serie nouă, anul XXIII, nr. 3–4 (253–254), Suceava, martie–aprilie 2012.
18. Idem, „Note de călătorie”, în „Românul”, 1 mai 1916, nr. 18.
19. Niculiță-Voronca, *Studii în folclor*, II, Cernăuți, 1912.
20. Niculiță-Voronca, *Datinele și credințele poporului român adunate și așezate în ordine mitologică*, ediție îngrijită de Victor Durnea, studiu introductiv de Lucia Berdan, Iași, Editura Polirom, 2008.
21. Nistor, Ion, *Der nationale Kampf in der Bukowina, mit besonderer Berücksichtigung der Rumänen und Ruthenen*, București, C. Göbl, 1918.
22. Nistor, Ion, „Un proces politic la Cernăuți în 1878”, în „Junimea Literară”, anul 20, Nr. 1–4, 1931.
23. Idem, *Istoria Bucovinei*, Ediție și studiu bio-bibliografic de Stelian Neagoe, București, Editura Humanitas, 1991.
24. Popa, Anghel, *Aromâni în Bucovina*, Câmpulung Moldovenesc, Editura Fundației Culturale „Alexandru Bogza”, 2000.
25. Idem, *Societatea Academică „Arboroasa” din Cernăuți. 1875–1877*, Câmpulung Moldovenesc, Editura Fundației Culturale „Alexandru Bogza”, 2008.
26. Porumbescu, Irachie, *Scrieri*, antologie îngrijită și prefațată de Liviu Papuc, Iași, Convorbiri Literare, Timpul, 2022.
27. Rosetti, Radu, *Ce am auzit de la alții, Din copilărie, Din prima tinerețe*, prefațată de Neagu Djuvara, București, Editura Humanitas, 2013.
28. Schipor, Vasile, *Calendare și almanahuri românești din Bucovina (1811–1918). Contribuția lor la propășirea cultural-națională a românilor bucovineni*, „Cuvânt-înainte” de Mihai-Ștefan Ceaușu, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2016.
29. Splény, Gabriel von, *Descrierea districtului bucovinean*, în *Bucovina în primele descrieri geografice, istorice, economice și demografice*, ediție bilingvă îngrijită, cu introduceri, postfețe, note și comentarii de acad. Radu Grigorovici, prefațată de D. Vatamaniuc, București, Editura Academiei Române, 1998.
30. Țopa, Dimitrie, *Românismul dintre Prut și Nistru din fosta Bucovină*, Cernăuți, Editura Casa Școalelor, 1928.
31. Vitencu, Dragoș, *Cernăuțiul meu*, Ediție îngrijită de Aura Brădățan, Suceava, Complexul Muzeal Bucovina, Editura Accent Print, 2008.
32. Idem, *Când dai nas lui Ivan... Mic tratat de ucrainomanie*, Cernăuți, Editura Societății mazășilor și răzășilor bucovineni, 1934.
33. Voronca, Zaharia, *Reamintiri*, Cernăuți, 1901.
34. Idem, *Mihalcea cu neamurile boerești ce au stăpânit-o*, Cernăuți, 1912.
35. Idem, „Zece povești” scoase din cartea „Datinele și credințele poporului român” de Elena Niculiță Voronca și alcătuite pentru copii, Cernăuți, 1905.
36. Zöllner, Erich, *Istoria Austriei de la începuturi până în prezent*, vol. I–II, ediția a VIII-a, traducere de Adolf Armbruster, București, Editura Enciclopedică, 1997.
37. Zvanciuc, Vasile, „Programele revistelor și ziarelor bucovinene până la 1940”, în „Anuarul Institutului de Istorie „George Bariț” din Cluj-Napoca, Series Humanistica, tomul II, 2004.
38. *Din Viena*, în „Românul”, anul I, nr. 27, vineri 4/17 februarie 1911.